

Premonstráti v Plzni

Smetanovy aktivity v padesátých letech

In: Jindřich Bečvář (author); Martina Bečvářová (author): Premonstráti v Plzni. III. Josef František Smetana, vlastenec a rebel. (Czech). Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2024. pp. 1009–[1050].

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/405446>

Terms of use:

© Bečvář, Jindřich

© Bečvářová, Martina

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

Smetanovy aktivity v padesátých letech

1. Počátek padesátých let

Na konci roku 1849 si Smetana do svého zápisníku zapsal báseň *Proslow o nowém roce 1850*, v níž rekapituloval obtížný rok 1849 a vyslovil obavy, co přinese nadcházející rok 1850. Strachoval se válek, národnostního a politického útlaku, perzekucí, návratu předrevolučního útisku, lidské zloby a nenávisti. Toužil po osvobození a rozvoji národa, po spokojeném životě všech lidí.¹

Politická situace, porážka revoluce a ztráta nadějí Smetanu těžce postihla, jak ukazují následující slova, který si do svého zápisníku zapsal:

Stojíme na počátku r. 1850 a na konci první polovice 19. století, které se nejvyšší osvětou a pokrokem člověčenstva vychloubá. Podívejme se mu ale do očí, zdali jest to, zač se vydává, zdali zasluhuje chválu tuto? ([Schw2], s. 13)

Rok padesátý vychází nad hrobem všech lepších nadějí našich. ... Mněli jsme se již navždy zbaveny absolutismu, plesali jsme jako otroci na svobodu propuštění, ale místo očekávané svobody nastoupila krutá vláda bodákův ..., království české i dle jména zhynulo. Koruna Karla IV., zdobivši ještě hlavu Ferdinanda Dobrotivého, zavržena nyní mezi zbytečné starobylosti ... Všecky staroslavné, velevážené upomínky národní zavrženy mezi nepotřebné haraburdí minulých, copářských věků, a za to prý dána národům svoboda dle požadavků ducha času nynějšího. – Ó, božská ty svobodo! Co se vše děje ve jménu tvém! ([Š11], s. 222)²

Na konci roku 1850 Smetanův pesimismus narostl, jak ukazují jeho slova:

Usadiv se dne 14. listopadu 1850 u psacího stolku svého, zastihl jsem bzukot muchy, v zatopené komnatě teplem probuzené, k rozžehnuté svíčke přiletující. Co chceš muško milá a kdes se tu vzala? Pominula, myslíš zima, přestaly mrazy absolutismu rakouského a vysvitlo jarní slunce svobody? O mýlíš se velice,

¹ Viz *Zápisník od roku 1847*, fond [SJ], dokument č. 5927-83/15, s. 20–21.

² Viz též [Š8], s. 377–378. Celý text Smetanovy poznámky je v jeho *Zápisníku od roku 1847*, fond [SJ], dokument č. 5927-83/15, s. 41–42.

Je zajímavé, že výše uvedený poznámce předcházela krátký odstavec z úvodu Smetanova dějepisu, v němž popsal význam poznání historie jako možnost poučení se z chyb a špatných vývojových cest. Viz s. 41.

Šťastný [Š8], s. 378, poznamenal, že všechny texty ze Smetanových zápisníků brzo vyjdou v knižní podobě zásluhou *Spolku přátel vědy a literatury české v Plzni*. Tento záměr se však nepodařilo realizovat.

neboť okna jsou více zamrzlá než prvé, když kamna vystydnou, skřehneš zase, a paprsky lojového slunce spálí křídla tvá, jestli se přiblížíš. ([Schw2], s. 13)³

Hugo Jan Nepomuk Karlík popsal v nedokončeném Smetanově životopisu tehdejší atmosféru v Plzni takto:

... Když se ale r. 1850 svoboda politická odvolala a národnostem neněmeckým v Rakousku zápas nastal smrtelný, počali se poznenáhla Smetany všickni stranit, kteří jej nedávno před tím za své orakulum byli považovali, bojíce se, aby, obcujíce s ním, nebyli za Ultračechy, za zrádce Rakouska, ba snad i za horšího cos prohlášeni a do černé knihy zapsáni. Tak se kruh jeho přátel očividně úžil a ze všech starých ctitelů nezůstal mu nikdo, krom několika duchovních. ([Y-107], s. 223, resp. [Š8], s. 379)

V dubnu roku 1850 byla císařskými nařízeními zrušena josefínská soustava dohledu státu nad katolickou církví, které tím byla znovu dána úplná svoboda. V průběhu roku 1850 a 1851 byly postupně oklešťovány svobody, policejní pronásledování tzv. nepohodlných revolucionářů roku 1848 dorazilo i do Plzně. Bachovský režim pocítilo i vedení Plzně. Začalo být zahlcováno různými tajnými oběžníky o sledování podezřelých osob rozesílanými pražským místodržitelstvím všem krajským a okresním úřadům, které je dále posílaly na městské magistráty. Přišly zákazy šíření konkrétních knih, časopisů i předmětů, na nichž byli vyobrazeni revolucionáři (např. talířky, dýmky). Okresní hejtmani byli povinni podávat pražskému místodržitelství pravidelná hlášení o náladě obyvatelstva, řídit noční policejní prohlídky a dohled nad problematickými lidmi. O spolupráci často žádali purkmistry.

Dne 20. srpna 1851 bylo třemi kabinetními listy rozhodnuto, že ministři jsou odpovědní pouze císaři. O dva dny později byly rozpuštěny a odzbrojeny národní gardy. Dne 31. prosince 1851 byla třemi *Silvestrovskými patenty* zrušena oktrojovaná ústava z března 1849, byla zrušena občanská práva, zrušena veřejnost soudních řízení a soudní poroty. *Silvestrovské patenty* znamenaly otevřený přechod k absolutismu.

V letech 1849 až 1854 probíhaly procesy s účastníky revolučních bojů roku 1848 a s organizátory plánovaného květnového povstání roku 1849. Uděleny byly tresty smrti a dlouholetého žaláře. Tresty smrti byly později milostí změněny na dlouholeté žaláře. Roku 1857 byli odsouzení amnestováni.

Atmosféru v Plzni ve čtyřicátých letech, v revolučním období a na počátku padesátých let populárně a v moderním chápání popsal roku 2020 ve výstižné zkratce Ladislav Silovský:

... V těch čtyřicátých letech byla Plzeň ještě trochu ospalé město, ale trochu ospalá byla i celá doba. Na nějaké veřejné působení si tihle pánové

³ Viz též [Š11], s. 222.

Celý text Smetanovy poznámky nazvaný *Mucha* viz *Zápisník od roku 1847*, fond [SJ], dokument č. 5927-83/15, s. 43. Za ní na téže stránce následuje krátká poznámka *Hlemejždi*, v níž Smetana porovnává pomalé šíření zpráv a zejména pomalou poštu do Ameriky s rychlým postupem německého vojska.

[Smetana, Škoda, Schiebl a Pecháček] *mohli nechat zajít chuť. Založit spolek nebylo jen tak, vyvíjet politickou činnost bylo už vůbec nemožné. A tak si aspoň předpláceli noviny, vedli řeči, občas o sobě dali vědět třeba dopisem do celočeského společenského časopisu Kwěty.*

A do toho přišel rok 1848. V té době již značně neoblíbený kancléř Metternich padl a nastalo všeobecné politické uvolnění. Rakousko prý dostane ústavu, bude povolena svoboda shromažďování a také tisku neboli Pressefreiheit. O té si ale někteří lidé mysleli, že to znamená osvobození lisování vína od daní. Tak málo byli na takové změny připraveni.

Pánové od Bílé růže na tom nebyli o mnoho lépe. Nicméně v létě založili první zdejší politickou organizaci, plzeňskou odbočku spolku Slovanská lípa. Byli nadšení a nezkušení, a tak chtěli pod korunu té své Lípy shromáždit úplně všechno. Ustavili si zvláštní odbory pro politiku, pro hospodářství, ale také pro pořádání zábav. A jak byli v ráži, na podzim dokonce požadovali, aby zdejší národní garda byla vyzbrojena děly.

Byla to vlastně krásná doba, kdy se politika prolínala s pořádáním plesů a lidé mohli mít pocit, že nic není nemožné. Jenže takový stav nemůže trvat dlouho. A také netrval. V době, kdy se ctihodní měšťané domáhali dělostřelectva, už mělo za sebou Rakousko potlačení revoluce v Praze či Vídní a válčilo v Uhrách i v Itálii. Místo splnění nadšených požadavků přišlo utažení šroubů, taková normalizace po rakousku. Politické spolky byly rozpuštěny a zakázány a ctihodní pánové se opět vrátili k hovorům do hostince U Bílé růže a jemu podobných.

([Sil2], s. 20)

2. Muzeum v Plzni

Od počátku padesátých let si Smetana stále více uvědomoval, že Plzeň nemá muzeum, které by soustřeďovalo městské památky v jediné sbírce, pečovalo o ně a zpřístupňovalo je lidem toužícím po poznání. Domníval se, že muzeum může výrazně přispívat k šíření vzdělanosti, podněcovat zájem o historii, posilovat zdravý patriotismus a hrdost lidí na své rodiště či působiště. Současně ostře vystupoval proti bourání starého města, proti ničení či rozprodávání památek mimo kraj apod. Městská rada zajímající se v té době hlavně o hospodářský rozvoj města jeho náměty nevyslyšela. Muzeum se podařilo založit až ve druhé polovině 19. století.⁴

3. Královská česká společnost nauk

Královská česká společnost nauk, nejstarší učená společnost v našich zemích, zvolila 1. května 1850 na svém zasedání Josefa Františka Smetanu svým dopisujícím členem. Ocenila tak jeho zásluhy o rozvoj přírodních věd, jeho učebnice fyziky, astronomie a dějepisu a rozsáhlé vzdělávací aktivity.

⁴ Více viz kapitola o Sedláčkových aktivitách pro *Wlastenské muzeum v Čechách* v druhém svazku této monografie. Viz též [Pil], s. 39–41.

Královská česká společnost nauk vznikla roku 1769 jako soukromá učená společnost sdružující učence z okruhu Ignáce Antonína Borna (1742–1791), osvícence, mineraloga a geologa. Roku 1784 byla se svolením císaře Josefa II. přetvořena na *Českou společnost nauk*. Získala jeden sál v univerzitní knihovně a několik místností v Klementinu, kde mohla konat odborná zasedání. Roku 1791 císař Leopold II. po své pražské korunovaci dovolil, aby společnost začala užívat jméno *Královská česká společnost nauk*. Během krátkého času se stala prestižní odbornou společností v českých zemích. Sdružovala vědce všech oborů a umožňovala jim publikovat výsledky jejich výzkumu, přednášet, diskutovat a vyměňovat si názory, zkušenosti a poznatky. Navazovala užitečné kontakty se zahraničními společnostmi a spolky. Roku 1952 zanikla spolu s *Českou akademií věd a umění*, *Masarykovou akademií práce* a *Československou národní radou badatelskou* v souvislosti se vznikem *Československé akademie věd*.

Volbu dopisujícím členem *Královské české společnosti nauk* oznámil Smetanovi dopisem z 12. května 1850 Karl Kreil, tehdejší sekretář.⁵ Smetanu volba jistě potěšila, neboť se jednalo o mimořádné ocenění jeho odborných kvalit. Nepodařilo se zjistit, zda se jako dopisující člen do nějakých aktivit společnosti zapojil. Jeho členství bylo pravděpodobně jen formální. V publikacích společnosti neuveřejnil žádnou práci, na zasedáních společnosti neproslovil žádnou přednášku. Volba dopisujícím členem pro něho přišla bohužel v době, kdy začaly sílit jeho problémy se zrakem.

4. Saský most v Plzni

Dne 23. listopadu 1850 byl v Plzni slavnostně předán do užívání kamenný tříobloukový most, který nesl označení *Saský most* (dnes *Rooseveltův*).

Stavba mostu byla zahájena 9. února 1848, vedli ji plzeňští stavitelé Martin Stelzer⁶ a Kristián Lexa.⁷ Stavba si vyžádala 86 tisíc zlatých. Most překlenul

⁵ Dopis je uložen ve složce [Ch-20].

Německy psaná jmenovací listina je uložena v [Ch-18], složka *Diplom o zvolení dopisujícím členem společnosti „Die königliche böhmische Gesellschaft der Wissenschaften“*, inv. č. 1480, jin 110. Nese podpisy ředitele společnosti Franze Petřiny a sekretáře Karla Kreila.

Franz (František) Adam Petřina (1799–1855), český fyzik a matematik, se po několikaletém působení na místě profesora aplikované matematiky na lyceu v Linci stal roku 1844 profesorem fyziky na pražské univerzitě. Zabýval se elektřinou, magnetismem, telegrafií a konstrukcí nejrůznějších elektrických přístrojů a pomůcek. Byl aktivním členem *Královské české společnosti nauk* a dopisujícím členem vídeňské *Císařské akademie věd*.

Karl Kreil (1798–1862) prošel po studiu na vídeňské univerzitě observatoři ve Vídni a Milánu. V roce 1838 přesídlil do Prahy, kde v letech 1845 až 1851 řídil univerzitní observatoř v Klementinu. Roku 1851 se vrátil do Vídně, ujal se vedení *Ústředního úřadu pro meteorologii a magnetismus* a stal se univerzitním profesorem fyziky. Zabýval se astronomií, meteorologií, magnetismem a optikou.

⁶ Martin Stelzer (1815–1894) své vědomosti a zkušenosti získal v Německu a naplno je rozvinul v Plzni. Podílel se na výstavbě dvou pivovarů (1839 až 1842, 1869 až 1870), Saského mostu, Staré synagogy (1856 až 1859), Německého divadla (1869 až 1869) a desítek městských domů s moderním vybavením. O jeho působení v Plzni viz [Sill], s. 142–145.

⁷ Kristián Lexa (1804–1870) byl od roku 1835 plzeňským měšťanem. Jako stavitel provedl

Mži ve výškové úrovni středu města. Jeho výzdoba pocházela převážně z dílny Widmanů. Jednalo se o sochy z 18. století, které byly původně v různých částech Plzně. Pozlacený litinový kříž byl odlit roku 1852 v hutích v Plasích.

Ve zdi mostu pod křížem byl v kovové skříňce uložen pamětní spis o Plzni, který na přání městské rady sepsal Josef František Smetana. Obsahoval vylíčení poměrů v zemi, kraji a Plzni za časů, kdy se most stavěl. Kromě tohoto spisu byly do skříňky vloženy dobové noviny, obrázky města a vojska, mince a situační plán Plzně, který zhotovil Martin Hruška.⁸

Dochoval se Smetanův rukopis *Nástin nejznamenitějších událostí za čas stavení tohoto mostu zběhlých*, který je zjevně konceptem jeho pamětního spisu.⁹ Popisuje situaci v Evropě, českých zemích a Plzni v letech 1847 až 1850. Všímá si revolučních událostí a důležitých dějů nejen na Plzeňsku. Zmiňuje též změny ve školství, které přineslo zrovnoprávnění zemských jazyků. Rukopis obsahuje řadu oprav, škrtnů, vpisků, doplňků a rozšíření.

O čtyři desetiletí později, na přelomu osmdesátých a devadesátých let 19. století bylo na mostu odstraněno původní kamenné zábradlí, chodníky byly rozšířeny a opatřeny železným nýtovaným zábradlím. V osmdesátých letech 20. století byla na tři kamenné oblouky osazena nová železobetonová konstrukce. Nedávná rekonstrukce a snaha po evokování původního stavu (osazení soch světců, kamenný obklad, atypické zábradlí apod.) je značně problematická.

5. Oslava Smetanových padesátin v roce 1851

Smetanovi přátelé si v Plzni 11. března 1851 i za neutěšené společenské atmosféry připomněli jeho padesáté narozeniny. Oslavy se účastnili i Hugo Jan Nepomuk Karlík a Jan Jindřich Marek, kteří recitovali své básně sepsané k této příležitosti.¹⁰

Markova báseň připomínala Smetanovu pedagogickou práci i jeho milou a laskavou povahu. V textu stálo:

*Kdo vždy pílil svého povolání / Doby času moudře rozdělil,
Často ponořil se v zpytování, / Pak zas s přátely se veselil;
Plakati kdo uměl i se smáti: / Tohoť právem mudrcem lze zváti.*

*Tys muž ten, nad jehož šedou hlavou / Přeletělo padesáte let!
Nyní nastupuješ dráhu novou, / Třeba povadnul mladosti květ,
Třeba hasla svíce věku jasná / Předce kyne Ti budoucnost krásná.*

mnoho staveb v Plzni, vypracoval roku 1859 návrh na zástavbu tzv. Říšského předměstí Plzně.

⁸ Viz [Hr], s. 539. Nepodařilo se zjistit, zda se při přestavbě, resp. při nedávné rekonstrukci skříňka našla.

⁹ Šestnáctistránkový rukopis je uložen ve fondu [SJ], dokument č. 5920–83/8.

¹⁰ Viz [134] a [135]. Obě básně viz [Hr], s. 670.

Oslava je rovněž dokladem toho, že Smetana považoval 11. březen 1801 za den svého narození.

*Přátely obstoupen upřímnými, / Od nich věrně milován i ctěn,
Mnohá léta žij tu ještě s nimi, / Zapomeň na klamný jara sen;
A za kvítí jara uprchlého / Dá Ti podzim – ovoce hojného.¹¹*

Neméně zajímavá byla i poznámka v časopisu *Lumír*:

... musíme ještě připojiti, že učenci tomuto (narozeneému dne 11. března 1801 ve Svinišťanech) krajané jeho se srdečným přáním poslali skvostný pohár, jakož i to, že podobizna jeho vavřínem ověčená byla mu od přátel věnována.¹²

Smetana si do svého zápisníku poznamenal:

Slavnost, jižto mi připravili zdejší přátelé moji, píseň, básně od Marka a Karlíka, věnování podobizny mé a věnce, skvostný pohár od přátel z otčiny, vše to převzácným bylo mi důkazem, že ještě ztracena není pro mne láska přátel mých, a že s důvěrou prohlédati mohu k dalšímu cíli života svého, v němž přátelství a láska k vlasti bez proměny vládnouti má. Dokonaná jest delší část života mého, a krátká snad jen doba mi zbývá. Jak jsem použil půl století od Pána mi svěřeného, co jsem vykonal, v čem jsem prospěl, co jsem podniknul dobrého, sobě i jiným užitečného? O velmi málo jest toho, velmi málo a mnohem více, co jsem zanedbal a lehkomyšlně opominul ... ([Š8], s. 378, [Schw2], s. 14)

Úvahu o tom, co dokázal pro český národ, jazyk a kulturu, o své lásce k vlasti a úctě k staletému boji za svobodu, k rovnoprávnému postavení a uznání českého národa, Smetana vložil do nedlouhé poznámky nazvané *Listy Mladoně s nebe seslané*, která předchází výše uvedené narozeninové rekapitulaci a patrně vznikla ve stejné době. Ukazuje, co Smetana ve svém životě považoval za nejdůležitější.¹³

6. Práce pro německo-český školní slovník

V červnu roku 1851 zřídilo vídeňské *Ministerstvo kultu a vyučování* (Ministerium für Cultus und Unterricht) zvláštní komisi, která měla shromáždit termíny z české odborné a vědecké literatury, přehlédnout je a připravit příruční slovník pro potřeby gymnázií a reálék. Otázka české terminologie se stala aktuální, neboť vláda umožnila nejen výuku českého jazyka, ale i výuku v českém jazyce za předpokladu, že středoškolští profesori budou schopni a ochotni takovou výuku vést a budou mít k dispozici kvalitní pomůcky. Vyvstala tak nutnost sjednotit českou vědeckou a odbornou terminologii.

Komise začala pracovat ve složení František Ladislav Čelakovský, slavista, literární historik, profesor pražské univerzity, Václav Vladivoj Tomek, historik,

¹¹ Viz [134].

¹² Viz [135]. Jaroslav Štastný roku 1903 uvedl, že pohár byl v roce 1903 v klášteře v Teplé a nesl nápis *Dem hochw. Herrn Jos. F. Smetana zum 50. Geburstage dem 11. März 1851*. Viz [Š8], s. 378.

¹³ Originál výše uvedené poznámky je na s. 47 Smetanova *Zápisníku od roku 1847*, fond [SJ], dokument č. 5927-83/15, *Listy Mladoně s nebe seslané* jsou na s. 45.

profesor pražské univerzity, Karel Jaromír Erben (1811–1870), historik, archivář města Prahy, a Karel Boleslav Štorch (1812–1868), spisovatel a publicista, redaktor několika časopisů, úředník státní účtárny a aktuár. Již v srpnu roku 1851 profesora Tomka nahradil Josef Jireček (1825–1888), úředník *Ministerstva kultu a vyučování*.

Komise měla vyhledat odborníky a znalce napříč obory, příruční slovník měl být sepsán za tři měsíce. Komise nejprve vymezila disciplíny, které bude slovník zahrnovat. Za základní kritérium přijala jednoduchou ideu, že slovník bude obsahovat termíny všech oborů, které se vyučují na středních školách. Po diskusích nakonec vyloučila technologii (její terminologii zpracoval již Jan Svatopluk Presl), hudbu, zpěv, hospodářství a tělocvik. Pak se obrátila na odborníky, kteří příslušné obory reprezentovali – univerzitní profesori, učitelé lyceí, gymnázií, reálných, odborných i hlavních škol, kněží, spisovatelé, knihovníci, právníci, úředníci ministerstev apod. Byli osloveni jednak prostřednictvím novin, jednak osobními dopisy. Tak postupně vznikl okruh osob, kteří se na shromažďování termínů podíleli. Nejprve měli za úkol z českých a německých učebnic a odborných knih vypsát na lístky základní termíny svých oborů. Tento úkol se podařilo splnit během července až září roku 1851, tj. za tři měsíce. Práce se aktivně účastnil i Josef František Smetana, který se s problémem české odborné terminologie potýkal v předchozích letech při sepisování svých učebnic astronomie a fyziky. Není překvapivé, že byl komisí požádán, aby se ujal sepsání terminologie těchto oborů. Komise se pravidelně scházela i o nedělích a svátcích, na její setkání přijížděli i mimopražští odborníci.

Druhým důležitým úkolem bylo přehlédnout veškerý materiál sepsaný na lístcích a listech, očistit jej od chyb a nepřesností a sjednotit. Nikdo z členů komise nebyl pro své náročné pracovní a úřední povinnosti schopen shromážděný materiál zredigovat a připravit rukopisnou verzi slovníku. *Ministerstvo kultu a vyučování* proto na návrh komise pověřilo tímto úkolem Pavla Josefa Šafaříka, slavistu, literárního historika, etnografa, jazykovědce a knihovníka univerzitní knihovny, a Josefa Auštěckého, studenta Filozofické fakulty pražské univerzity, který tehdy působil v Šafaříkově rodině jako domácí učitel. Znal řadu jazyků a pro práci na redigování slovníku měl vynikající předpoklady.¹⁴ Pražští členové komise měli na závěr celý rukopis přehlédnout. Rozsáhlé práce probíhaly od ledna do července roku 1852, přerušeny byly srpnovou smrtí Čelakovského.

Po dohodě komise a ministerstva převzal řízení všech prací Šafařík. V průběhu srpna až října 1852 probíhaly pod jeho vedením korektury, opravy a četné pracovní schůzky. Od října 1852 až do dubna 1853 byly provedeny tiskové korektury a tiskařské práce. Kolektivní práce byla dokončena roku 1853,

¹⁴ Josef Auštěcký (Austecký, Ouštecký, 1827–1871) se po studiích stal učitelem. Nejprve vyučoval v bohatých rodinách, pak na gymnáziu v Uherské Skalici a nakonec na reálce a na vyšší dívčí škole v Praze. Redigoval odborné publikace a časopis *Beseda učitelská*, překládal, psal povídky, učebnice německého jazyka, pedagogické a metodické články. Byl mimořádně svědomitý, pečlivý a jazykově nadaný. Byl též výborný hudebník.

kdy vyšel *Německo-český slovník vědeckého názvosloví. Pro gymnasia a reálné školy* [Kk].¹⁵

V úvodní části slovníku (s. ix–xvii) byla otištěna Šafaříkova jazyková studie nazvaná *Přípojek o některých přídavných* vysvětlující tvorbu slov, zejména přídavných jmen. Následoval jednostránkový seznam zkratk a poté vlastní slovník. Na prvním místě byly uváděny německé termíny tištěné novogotickou kurzívou, poté latinkou české termíny a vysvětlivky. Pokud byl uveden termín z dalšího jazyka, byl otištěn kurzívou, stejně jako zařazení do oboru (*astr., phil., math., phys., chem., zool.* atd.). Uvedme tři příklady z matematické terminologie.

Abmessen, math. odměřiti.

Quadratur, math. kvadratura; 1. Berechnung der von einer Curve eingeschlossenen Fläche, čtvercování; 2. Geviertschein, astr. čtvrt.

Zifferreihe, math. řada cifer, ř. číslic, řada ciferná. ([Kk], s. 3, 232, 334)

7. Karel Havlíček Borovský v Brixenu

V prosinci roku 1851 byl rebelující Karel Havlíček Borovský odvezen do vyhnanství do Brixenu. Vrátil se směl až v květnu roku 1855. Smetana na narůstající perzekuci revolucionářů a na Havlíčkovu vyhnanství reagoval roku 1852 v rozsáhlé básni *Mongolské obrázky*,¹⁶ kterou si zapsal do svého sešitku. Havlíčkovu osudu věnoval pátou část básně (viz [Y-107], s. 20–21):

*Rozkazujem této chvíle: / Sníh jest černý, uhlí bílé,
led zahřívá, oheň chladí, / peří škrábe, trní hladí.
Kdo tak nechce vyznávati, / má se přísne potrestati ...*

*Ohlašují novináři, / chválí páni v kanceláři
moudrost zákona nového / v Karakorum vydaného.*

*Před porotou v Kandaharu / věstný žurnalista stojí,
obviněn, že novinami / svými proti vládě brojí,
neb se opovážil psáti: / Lidé, hleďte toho dbáti:
Co jest bílé, není černé, / co falešné, není věrné.*

*„Slyšte, moudří porotcové, / jak pohaněl zákon vlády,
lid ku vzpouře pobuřoval, / vinen tedy z veležrády.“*

¹⁵ O práci komise, obtížích, s nimiž se musela vyrovnat, viz Šafaříkova *Předmluva* (s. iii–viii) datovaná 23. dubna 1853. Obsahuje i seznam odborných spolupracovníků a doporučení, jak pracovat se slovníkem, a systémem užitých zkratk.

¹⁶ Viz [Y-107], s. 13–22.

*Tak žalobník vyhlašuje, / hrozný zločin dokazuje;
ale k jeho zahanbení / rce porota: Vinen není!*

*Zástup osvobozeného / valný domů vyprovází,
z úst pak ze všech jednohlasně / chvála poroty vychází.*

*V noci ale pochopové / žurnalistu ze sna zbudí,
do vozu připraveného / bez odkladu vsednout pudí,*

*odvážejí užaslého / do vězení vzdáleného,
a snad milé jeho líce / vlast nespatri nikdy více.*

*Na to vyšli ukazové, / jimiž svatě zaručená
porota a volnost tisku / jedním slovem odstraněna.*

*Za to volně na soudnici / holí píše po zadnici,
a hlásají žurnálové, / jak jsou šťastní národové!*

Smetana si Karla Havlíčka Borovského a jeho žurnalistické práce nesmírně vážil, oceňoval i jeho statečný vzdor proti nastolenému absolutismu.

8. Policejní dohled a udavačství

V padesátých letech byla politická situace v habsburské monarchii dusivá. Adolf Fischhof (1816–1893), rakouský lékař, publicista a politik, představitel umírněné liberální levice, který byl v revolučním období 1848 až 1849 poslancem *Říšského sněmu*, charakterizoval Rakousko padesátých let takto:

Stojící vojsko vojáků, sedící vojsko úředníků, klečící vojsko kněží a plazící se vojsko udavačů. ([Tob], s. 181)

Pražský místodržitel Karl Mecséry¹⁷ vyzval okresní hejtmany, aby dodali seznamy osob, které se svou činností v předešlých letech kompromitovaly. První seznamy vznikaly na základě udání četníků, měšťanů a konfidentů. S pomocí informací od purkmistrů a církevních představitelů byly v letech 1851 až 1857 upravovány a doplňovány. Bylo jen otázkou času, kdy seznamy „nepohodlných“ osob vzniknou i v Plzni. První se snad objevily již v průběhu roku 1851, postupně byly upřesňovány.

Poměrně překvapivé je, jak se pokoušeli udavačským tendencím čelit někteří představitelé státní moci. Například plzeňský purkmistr Martin Kopecký hlásil podle příkazu již 25. dubna 1850 okresnímu hejtmanovi, že pokud je mu známo, není v Plzni nikdo, kdo by se kompromitoval účastí v revoluci.

¹⁷ Karl svobodný pán Mecséry de Tsoór (1804–1885) byl rakouským státním úředníkem. Nejprve pracoval ve státní správě v Čechách, v letech 1849 až 1860 zastával funkci českého místodržitele. Od roku 1860 do roku 1865 byl ministrem policie, kariéru zakončil v letech 1865 až 1869 jako místodržitel ve Štýrsku. Podílel se na potlačení revoluce a na výrazném omezování osobních svobod obyvatelstva v době Bachova absolutismu.

Dne 4. ledna 1852 plzeňský okresní hejtman Edmund rytíř Merkl zaslal plzeňskému purkmistrovi Wankovi tajný výnos č. 1, kterým žádal, aby představení obcí podávali zprávy o lidech, kteří se jim zdají podezřelí a svobodomyšlní, a tedy nebezpeční státu.¹⁸ V rakouské monarchii již v té době existoval dobře propracovaný systém tajných i veřejných „strážců“, kteří byli od vládních úřadů dobře placeni. Pozorovali, poslouchali a udávali i nevinné lidi, kteří se netajili svými názory, ale i ty, na které získali „správné“ informace nebo na ně měli „nějaký“ negativní názor. Hejtmanův dopis dorazil na plzeňskou radnici k purkmistrovi Wankovi 10. ledna 1852. Jaroslav Schiebl podle vyprávění svého otce Hynka popsal Wankovo jednání takto:

V lednu právě naznačeného roku [1852] byl purkmistr Wanka vyzván, aby podával krajskému hejtmanství pravidelné zprávy o politickém chování význačnějších osobností z občanstva a o náladě v obci. Wanka vyzvání to přednesl v důvěrné schůzi městské rady a tu bylo rozhodnuto, že má být dána odpověď odmítavá a má být prohlášeno, že obyvatelstvo plzeňské zachovává ve svém politickém životě rozvahu a klid. ([Sc50], s. 152)

Purkmistr odpověděl takto:

Tolik že jest pouze známo, že v době všeobecných zmatků mnozí občané jevíli snahy ku pozvednutí živlu českého; jestliže však při tom měli nějaké tajné úmysly protivládní, nedá se s určitostí tvrditi. Jádrem měšťanstva plzeňského že s neoblomnou věrností přidržuje se domu císařského a lze předpokládati, že tato ctnost, která přenesena byla z otců na potomky, nedá se politickými pleticháři („durch politische Schwindler“) zvrátiti. ([Hr], s. 553)

S Wankovou odpovědí však hejtmanství spokojeno nebylo. Již 10. ledna 1852 vyhotovil okresní hejtman Merkl tajný přípis č. 5, kterým žádal purkmistra o spolupráci při odhalování a sledování osob nebezpečných říši.¹⁹ Na radnici však dorazil se zpožděním téměř dvoutýdenním.

Purkmistr tak byl opětovně vyzván ke špehování svých spoluobčanů na konci ledna 1852. Měl nenápadně sledovat zejména chování a názory úředníků, obchodníků a učitelů a podávat o tom zprávy četnictvu. Wanka to považoval za ponižující a rozhodně se nechtěl stát konfidentem. Zdvořile spolupráci odmítl s tím, že na potřebná případná prověřování informací nemá dostatečný aparát a čas.

Dne 9. května 1852 přikázalo okresní hejtmanství městskému úřadu, aby o každém veřejném vystoupení národní gardy (též ostrostřelců) byl nejprve informován velitel četnictva. O den později přišel rozkaz, že každé takové vystoupení se může konat jen s politickým a policejním souhlasem, o který musí sbor ostrostřelců předem písemně požádat. Zahrnoval například i povolení účasti uniformovaných ostrostřelců při kostelních slavnostech, oslavách narozenin členů panovnického domu, pohřbech apod. Rozkaz zcela paralyzoval spolkový život.

¹⁸ Německé znění celého přípisu je uvedeno v [Hr], s. 552–553.

¹⁹ Německé znění celého přípisu viz [Hr], s. 554.

Dne 20. července 1852 zaslal okresní hejtman purkmistrovi tajný výnos č. 92, který mu byl doručen o dva dny později. Důrazně přikazoval vypracování seznamu podezřelých individuí. Zvláštní pozornost měla být věnována osobám, které pracovaly jako státní zaměstnanci, učitelé a faráři apod., vlivným zámožným občanům, politicky činným lidem, osobám řádně nezaměstnaným, osobám, které se kompromitovaly politickou činností v roce 1848, a předním vlastenecky zaměřeným měšťanům.²⁰

Tentokrát Wanka v obavách o své postavení nátlaku podlehl. S městskou radou se neporadil, seznam tajně vypracoval a doručil na hejtmanství. Když se to v Plzni po pádu Bachova režimu provalilo, měl z toho značnou nepříjemnost.²¹

Někteří lidé netušili, že jsou sledováni, jiní byli opakovaně na základě udání prošetřováni pro naprosto bezdůvodná podezření. Například krejčí Antonín Zábranský, jeden ze seznamu podezřelých, byl udán, že se v jeho bytě konají schůzky nekalých živlů. Jeho delší sledování a vyšetřování nakonec ukázalo, že se jednalo o zákazníky, kteří k němu chodili na zkoušky šatů.²²

Udavačství roku 1853 vesele kvetlo, začalo dopadat i na městskou radu. Objevovala se anonymní udání i na bohaté občany, kteří se prý zmocnili vlády jako zakuklení revolucionáři. Osočován byl i purkmistr Wanka, dokonce z krádeží městských financí. Na vyšší místa docházely anonymy, které vrhaly špatné světlo na samotného okresního hejtmána Merkla. Po mnoha letech se ukázalo, že Merkl došlá hanebná udání upravoval, „zjemňoval“, nedodával včas hlášení o náladách obyvatelstva, chránil inteligenci, „nedostatečně“ cenzuroval divadelní produkci apod. Za své postoje byl kárán nadřízenými, dostával se s nimi do konfliktů. Zastával názor, že pro vyšetřování musí být pádný důvod, že vyšetřovatel musí znát zákony a že pro jeho vzdělání rozhodně nestačí jen nějaká vojenská příprava.

Když roku 1853 místodržitel Mescéry žádal o podrobnou zprávu o členech vlastizrádné *Slovanské lípy*, Merkl odpověděl, že v Plzni nešlo o žádnou politiku, ale jen o propagaci českého jazyka a kultury. Zdůraznil, že spolek brzy zanikl, neboť někteří jeho členové chtěli dělat politiku. Ti však po revoluci opustili Plzeň a hejtmanovi o nich není nic známo. Ve stejném roce odpověděl na výzvu místodržitelství, aby pátral po nežádoucích stycích plzeňských studentů s republikány ze spolku *Bratři červeného praporu*, že věc projednal s purkmistrem i s ředitelem gymnázia, ale nic se nepodařilo zjistit. Na dotaz po revolučně naladěných plzeňských dělnících odpověděl, že vyšetřování je bezpředmětné, neboť v Plzni nejsou žádné továrny a tudíž tam nejsou ani žádní dělníci, kteří by zakládali dělnické spolky.

Merkl funkci okresního hejtmána zastával v obtížném období let 1850 až 1855, držel ochranou ruku nad lidmi, které považoval za čestné bez ohledu na to, co se o nich objevovalo v udáních.²³

²⁰ Německé znění celého přípisu viz [Hr], s. 555–556.

²¹ Viz [Sc50], s. 152.

²² Viz [S11].

²³ Viz [S11].

Purkmistr Wanka byl ve zprávách o chování podezřelých osob opatrný, i on se snažil udání mírnit. Tvrdilo se, že tak nečinil ze sympatií k jednotlivým pronásledovaným, ale spíše proto, aby „chránil město“. Chtěl ukázat, že Plzeň nebyla na straně revoluce, že stála na straně vídeňské vlády a císařského dvora. Toužil po jediném – aby byl v Plzni klid a město se mohlo rozvíjet.

Situace v Plzni se zhoršila, když na místo okresního hejtmána nastoupil po Merckovi Bedřich Sellner, který horlivě přísluhoval režimu. Dne 17. prosince 1856 dorazil purkmistrovi Wankovi tajný rozkaz č. 15 z 12. prosince 1856 s žádostí o vypracování podrobné zprávy o chování několika Plzeňanů, kteří působili ve státních službách, podnikali, intenzivně se zajímali o politiku, o český jazyk a kulturu, byli upřímnými a zapálenými vlastenci, měli vyšší vzdělání apod.²⁴ Policejní komisařství a okresní hejtmanství na ně měla různá udání od placených konfidentů. Jednalo se o lidi, kteří se po uvolnění poměrů v roce 1848 nadšeně pustili do veřejné činnosti. Ti, kteří veřejně působili, vystupovali či psali, se stali pro úřady podezřelými.

Purkmistr Wanka odpověděl dosti vyhýbavě, že jedna ze sledovaných osob (páter Bernard) již Plzeň opustila. Ke zbylým osobám se vyjádřil takto:

Ostatní osoby, které jsou v seznamě mužů podezřelých, že se zcela bezúhonně chovají, žádných schůzek nemají a že není příčiny podezírání je jakožto lidi proti vládě smýšlející. ([Hr], s. 590)²⁵

Purkmistr Wanka byl vázán tajemstvím a o tajných rozkazech a přípisech nikoho neinformoval. V Plzni se přesně nevědělo, kdo je sledován. Jen v některých případech si policie úmyslně počínala při sledování „okatě“. To se týkalo například Josef Františka Smetany, který ač byl v té době slepý, byl pro své názory stále považován za nebezpečného. Policie chtěla zastrašit přátele sledovaného. Atmosféra v Plzni i v celé zemi byla dusivá.

O tehdejších poměrech svědčí *tajná konduiční zpráva*, která se roku 1866 omylem dostala se starým papírem k plzeňskému uzenáři, který si papír koupil na balení svých výrobků, a s uzeným masem se objevila na veřejnosti.

*Smetana, premonstrátský professor, bydlí v Plzni. Velmi radikální kněz („Pfaffe“), jenž se v letech 1848. a 1849. veřejně slovem i skutkem vyznamenal. Týž uvítal Fastra hlučným jásotem a může ve svém oboru („Sphäre“), poněvadž mu jest svěřeno vyučování mládeže, na tuto velmi škodlivě působiti, tím spíše ježto českému živlu („dem Czechenthume“) zcela oddán a co nejdříve změnu vlády ve prospěch Čechů si přeje. Nachází se pod dohlídkou stráže v Plzni.*²⁶

²⁴ Německé znění celého přípisu viz [Hr], s. 589–590.

Ladislav Silovský věnoval policejnímu pronásledování význačných plzeňských osobností kapitolu *Měšťané pod dohledem* (s. 119) v knize [Sil2].

²⁵ Viz též [253].

²⁶ Viz [Hr], s. 590, [Y-107], s. 224, [Š8], s. 379.

O policejním sledování významných Plzeňanů v letech 1852 až 1856 viz [217], [253], [Pr2] a [Čp3], o situaci v Plzni, o udavačství i snahách ochránit demokracii na s. 82–86. Viz též L. Silovský: *Měšťané pod dohledem*, s. 119, in [Sil2].

Německy psané udání vyvolalo mezi Plzeňany značné pozdvižení. Město se dozvědělo, že okresní hejtman vytvořil seznam politicky podezřelých a nevhodných osob, které stát hodlal tajně sledovat. Na seznamu byli uvedeni přední plzeňští vlastenci a účastníci revoluce roku 1848: kaplan Josef Bernard, obchodník Adolf Feyerfeil, učitel Jan Janke, majitel keramičky Tomáš Khüry, obchodník Karel Kmínek, majitel keramičky Jan Koptík, bývalý ředitel šternberského panství František Miksch (Mikeš), mlynář František Pecháček, lékárník a chemik Vilém Peithner, tiskař a knihkupec Hynek (Ignác) Schiebl, obchodník s koženým zbožím Josef Sequens, profesor Josef František Smetana, kovář Vincenc Starý, doktor František Škoda (byl hejtmanem vyškrtnut), krejčí Antonín Zábranský a kaplan Václav Záruba.

Jak se citlivé materiály dostaly na veřejnost, osvětluje Naděžda Morávková v knize [Mv2]:

V první polovině 19. století je v budově radnice umístěn soud a celková agenda v budově produkována rychle narůstá. Archivní místnost v přízemí dávno nestačí. Nejprve byly listiny „odkládány“ na půdu. Když se agenda a stohy papíru rozrůstaly nezadržitelně i nadále a stísněné radniční prostory je již nepobraly, přistoupili úředníci magistrátu, kteří si se situací nevěděli rady, ke svérázným skartaci. V polovině 19. století se rozhodli prodat část archivu jako starý papír sirkárně na výrobu krabiček na zápalky. Naštěstí archiválie zachránil ve spolupráci s gymnaziálním profesorem Josefem Františkem Smetanou plzeňský knihář a patriot města Ignác Schiebl. Ten si vzal půjčku a archiválie v dražbě zakoupil a uskladnil doma. Za pomoci Smetany a později dokonce Karla Jaromíra Erbena, jehož jako tehdejšího archivního experta doporučil plzeňským zachráncům sám František Palacký, listiny třídil a pořádal a později prodal radnici zpět za stejnou cenu, za kterou „sběr“ koupil. ([Mv2], s. 60)

Podobným způsobem se na veřejnost pravděpodobně dostala i výše zmíněná konduiční zpráva, když úředníci hejtmanství provedli „úklid“ starých nepotřebných spisů.

9. První operace a slepota

Koncem čtyřicátých let začal mít Smetana problémy se zrakem. Dokládá to dopis, který Smetanovi 7. listopadu 1847 na rodinném sídle ve Stráži nad Nežárkou napsal Karl Ludwig von Leonhardi.²⁷ Psal o rodinných záležitostech (sňatek syna ve Vojvodině, plavba po Dunaji do Vojvodiny, život dcer apod.), připomínal společné setkání v Mariánských Lázních a dotazoval se, zda se Smetana již vyléčil z oční choroby.²⁸

²⁷ Karl Ludwig von Leonhardi (1781–1864) byl otcem filozofa Petra Karla Pia Gustava Hermanna von Leonhardi (1809–1875), který od roku 1849 působil jako profesor praktické a teoretické filozofie na pražské univerzitě. V dopise je též zmínka o Smetanově zájmu o práci a působení tohoto filozofa na univerzitě v Heidelbergu.

²⁸ Dopis je uložen ve složce [Ch-20].

Počátkem padesátých let začal Smetana ztrácet zrak, šedý zákal mu čím dál, tím více omezoval vidění, komplikoval práci a veškeré aktivity. Na gymnáziu mu byl ze zdravotních důvodů postupně snižován pedagogický úvazek. Autentické vzpomínky na Smetanovy počínající problémy se zrakem využil roku 1881 ve své stati [Sey] Karel Václav Seydler:

... zrak jeho počal se (někdy po r. 1850) povážlivě kaliti, trapná choroba, hrozící úplnou slepotou, postupovala krokem volným sice, ale jistým! Smetana sám dlouho netušil, jaká hrůzná mu nastává budoucnost; cítil sice, že slabně jeho zrak, ale nenadál se neštěstí, že by měl oslepnouti. Často sedával u sestry své a mezi rozmluvou po pokoji přecházeje díval se na různé předměty a pak se na některý z nich zeptal, zkoušeje, zdali dobře vidí. Sám se tak neustále zabýval zmáhající se slabostí zraku, ale dlouho nechtěl bolestnou předtuchu svou se žádným úplně sděliti.

„Nenlí pravda, Marie,“ otázal se jednou mezi řečí, „tam na šatníku jest vycpaná sova?“ – „Což vám napadá, Josefe, stará svítlna to je, já bych tu tak trpěla sovu. Což jste neviděl, že to je stará lampa.“ „Inu,“ namítal vyhýbavě, „mnoho jsem četl a je zde již tma,“ ale těžký vzdech vyvinul se z prsou jeho.

„Josefe,“ tázala se sestra, která mu vždy jen „vy“ říkávala, poněvadž milený bratr byl o mnoho let starší, tak že ho vždy za svého ochrance a přítele považovala, „co vám schází?“ – „Aj, nestrachuj se, není to nic,“ namítal bratr. Tak to trvalo delší čas; ale bystrost jeho zraku vždy více mizela. Sestra, švagr i druzí přátelé pozorovali, jak namáhavě již Smetana čte a posílali jej k lékařům.

([Sey], s. 106)²⁹

Ve školním roce 1851/1852 měl Smetana ještě standardní vyučovací povinnost, tj. 18 hodin týdně.³⁰ Měl pouze zdravotní dovolenou, kterou dokládá zápis v tzv. *Podacím protokolu ... 1844–1861*, v němž je k 24. březnu 1852 poznamenáno, že mu byla povolena mimořádná dovolená v délce šesti týdnů, kterou měl využít k léčení problémů se zrakem. Po jeho návratu měl ředitel gymnázia podat zprávu zemské školní radě. Ke 3. červnu 1852 je v protokolu zapsáno, že zemské školní radě bylo zasláno oznámení o tom, že Smetana podle plánu ukončil léčbu v Karlových Varech a řádně se znovu ujal svého učitelského úřadu.³¹ Kronika školy na s. 97 uvádí, že Smetanova léčba byla bohužel neúspěšná a jeho zrak se nezlepšil.³²

V následujícím roce měl Smetana jen 11 hodin týdně, vyučoval pouze fyziku ve vyšších třídách gymnázia.³³ Jeho zdravotní stav se zhoršoval, jak dokazuje

²⁹ Seydler se zde mýlil, Marie byla jen o dva roky mladší než Josef František. Vykala mu, protože ho ctíla a obdivovala jeho postavení a vzdělanost.

³⁰ Viz *Ausweis des Personal=Standes an der öffentlichen Gymnasien. Gymnasium zu Pilsen mit 8 Klassen am Anfange des Schuljahres 1853*, [NSG], karton č. 1562, kde je uložen výkaz personálního stavu sestavený ředitelem školy v září roku 1852. Viz též výroční zpráva školy *Jahresbericht des k. k. Gymnasiums zu Pilsen für das Schuljahr 1851–1852*, Pilsen, 1852, s. 21–22.

³¹ Viz *Gestions ... 1844–1861* neboli *Podací protokol ... 1844–1861*, [NSG], inv. č. 13d28.

³² Viz *Res gestae anni 1808* neboli kronika ústavu, [NSG], inv. č. 13d27.

³³ Viz výroční zpráva školy *Jahresbericht des k. k. Gymnasiums zu Pilsen für das*

krátká zpráva v *Podacím protokolu ... 1844–1861*. Podle ní 17. května 1853 odjel na několik dnů do Prahy, kde podstoupil vyšetření zraku a konzultaci s očním specialistou.³⁴ Lékař Smetanovi doporučil šetřit zrak a zopakovat léčebný pobyt v Karlových Varech.

Vzhledem k problémům se zrakem byl ve školním roce 1853/1854 Smetanovi stanoven úvazek jen ve výši 6 hodin fyziky týdně ve vyšších třídách gymnázia.³⁵ Po celé září a říjen roku 1853 měl Smetana zdravotní dovolenou, kterou opět trávil v Karlových Varech. Jeho výuku suploval páter Alois Wach. Od listopadu začal Smetana i přes velké zdravotní problémy opět vyučovat fyziku v sextě, septimě a oktávě. Wach pokračoval s výukou fyziky v kvartě a přírodopisu v primě a sekundě.³⁶ Smetana i nadále spravoval fyzikální kabinet, nakupoval pomůcky atd.³⁷

Postupně musel resignovat na řadu svých zájmů a aktivit, čas si krátil skládáním básní. Hledal v nich životní náplň, s jejich pomocí se snažil zbavovat smutku a depresí.

Smetanovy problémy se zrakem, jeho oslepnutí a zlou reakci některých lidí popsal Hugo Jan Nepomuk Karlík v nedatovaném a nedokončeném pokusu o sepsání Smetanovy biografie.³⁸

*... Bylo to r. času letního, když s novým mikroskopem slunním experimenty u přítomnosti některých hostí dělal. Když na to se šel projít, zdálo se mu, že nebe ač ani mráčku viděti nebylo, mlhou povlečeno jest. Věc ta trvala některý čas, až pak se odhodlal lékaře pozeptati. I vešel ke mně a padna mi na prsa, řekl, bratře já oslepnu! Ještě vidím tu tekutou perlu, která z chorých očí se mu vyprýstila, ještě slyším ten hlas neštěstí jeho zvětující. Choroba zmáhala se; Smetana musil přestat učít, a šetřit se. Stav jeho tehdejší nedá se popsati. On, který prvě býval hledán, a všímán; ten sedal nyní sám a sám na lavičce čekaje až známých se pozastaví, a jej buď potěší aneb aspoň povyrazí. Ale staří známí, kteří se vidamce stranili, ti si nevidamce ani nevšimli, a pisatel těchto řádků nemůže tajiti, že na své uši slyšel, jak někteří z dobrodinců našich, kteří krví a potem lidu žijí vídauce jej, říkali, dobře tak na něho, ten již dávno zaslaužil, aby ... Smutný stav jeho nejlépe líčí básnička, již svému příteli ...*³⁹

Karel Václav Seydler napsal roku 1881 o Smetanových problémech se zrakem na základě vzpomínek jeho příbuzných následující slova:

Schuljahr 1852–1853, Pilsen, 1853, s. 21.

³⁴ Viz *Gestions ... 1844–1861* neboli *Podací protokol ... 1844–1861*, [NSG], inv. č. 13d28.

³⁵ Viz výroční zpráva školy *Jahresbericht des k. k. Gymnasiums zu Pilsen für das Schuljahr 1853–1854*, Pilsen, 1854, s. 33. Viz též výkazy *Ausweis des Personal=Standes an der öffentlichen Gymnasien ...* za školní roky 1853 a 1854, [NSG], karton č. 1562.

³⁶ Viz kronika školy *Res gestae anni 1808*, [NSG], inv. č. 13d27, s. 101.

³⁷ Viz zpráva zemské školní radě z 18. listopadu 1853, která předkládala vyúčtování 150 zlatých použitých na zvelebení fyzikálního kabinetu v roce 1852, a kvitanice na výše uvedenou částku, která byla zapsána ke dni 27. listopadu 1853. Oba zápisy jsou v *Gestions ... 1844–1861* neboli *Podacím protokolu ... 1844–1861*, [NSG], inv. č. 13d28.

³⁸ List je uložen ve fondu [HK], karton č. 78, LP 5831.

³⁹ Zde Karlíkův text končí, věta není dokončena.

K večeru jednoho dne vešel k sestře své do pokoje. „Sestro,“ pravil hlasem chvějícím se. – „Josefe, byl jste u doktora?“ ptala se bázlživě. – „Byl jsem, Marie, já oslepnu, pomoci není.“ Sestra vzkřikla a bolestně zaplakala, a ubohý, sám jsa žalem rozerván, těšil ji ještě! ([Sey], s. 107)

Od počátku padesátých let začal Smetana na radu lékařů jezdit do Karlových Varů, kde měl využít léčivé prameny, odpočívat a snažit se předejít ztrátě zraku. Bohužel se to nepodařilo, nemoc neúprosně postupovala dál a Smetanovi hrozila trvalá slepota.⁴⁰ Není jasné, zda na postupné ztrátě zraku nemělo podíl více faktorů – těžké poranění hlavy roku 1844 při pádu na Lochoťíně, namáhavé dlouhodobé čtení, neopatrné pozorování Slunce při školních experimentech, namáhání zraku při astronomických pozorováních či pokusy s různými chemikáliemi. Podle dobových zpráv se jednalo o šedý zákal, který postihl obě oči, nejdříve levé a krátce na to pravé. Smetana na radu lékařů a přátel čekal, až levé oko „dozraje na operaci“.

Smetana se 12. června 1854 v Praze podrobil operaci levého oka. Úspěšně ji provedl Ferdinand Arlt,⁴¹ ubytování v Praze Smetanovi poskytl jeho přítel Vojtěch Václav Kuneš, adjunkt pražské hvězdárny, člen tepelského premonstrátského kláštera. Smetana po operaci opět viděl a dokonce mohl číst. Následný fatální zánět oka však vedl k jeho definitivnímu oslepení. Nešťastná náhoda zhatila úspěšnou operaci, Smetana definitivně přišel o levé oko. Na pravém oku šedý zákal postupoval. Smetana se musel zcela vzdát učitelského působení a prakticky všech milovaných aktivit. Jeho život se pohroužil do tmy, bezmoci a beznaděje. Byl odkázán na pomoc přátel a na pochopení a laskavost opata.

Průběh Smetanova pooperačního léčení je zachycen v kronice školy. Uvedme překlad krátké německé zprávy:

17. 6. (sobota) v 8 hod večer sňal dr. Arlt prof. Smetanovi obvaz z operovaného oka, nemocný byl potěšen, otevřel oko a vrátila se mu schopnost vidění, měl naději, že 19. bude moci opustit lůžko, ale radost dále nepokračovala. Již 18. odpoledne začala bolest v oku, zápal v oku se snažil umenšit studenými obklady, lékař 3× nasadil po 12 pijavicích. 19. se bolest zastavila, ale síla zraku zhasla kvůli exsudátu, který se tvořil v důsledku zánětu rohovky.⁴²

Následující Smetanovy smutné dny popsal Karel Václav Seydler takto:

... Vrátil se do Plzně nešťasten a vši naděje zbaven! Levé oko, jehož čočku si z Prahy v láhvičce přivezl, vytékalo a bylo navždy k temnotě odsouzeno, pravým pak jedva že slabou záři rozeznával. ... Tu chodíval na procházku do stromořadí plzeňského a zde sedával na lavičce obyčejně sám a sám; neboť – zvláštním bylo

⁴⁰ Viz [Hr], s. 671. O pobytu v Karlových Varech roku 1852 viz též [Kmp4], s. 368.

⁴¹ Carl Ferdinand rytíř von Arlt (1812–1887), rakouský oftalmolog, uznávaný a vyhledávaný oční lékař, působil v letech 1849 až 1856 jako profesor očních chorob v Praze a v letech 1856 až 1883 ve Vídni. Sepsal řadu článků a knih o nemocech oka, spolupracoval se špičkovými evropskými očními lékaři. Jeho zásluhou začaly pravidelné prohlídky zraku i v chudých a okrajových regionech monarchie.

⁴² Viz kronika školy *Res gestae anni 1808*, [NSG], inv. č. 13d27, s. 123. *Exsudát* je zánětlivý extravaskulární výpotek.

úkazem v slepotě jeho – nerad se nechával voditi a nejráději sám vycházel, máje kroky odpočítané od bytu svého ke schodům, odtud z domu ven a dále do stromořadí; kdo by jej byl potkal, nevěda o jeho slepotě, nikdy by si nebyl pomyslíl, že ten silný, přímo chodící a živě hovořící muž jest slepcem; jediné že na žádné tiché pozdravení nemohl děkovati, prozrazovalo slepotu jeho.

([Sey], s. 121–122)

V době, kdy Smetana ztrácel zrak, jezdíval také na zámeček v Krukanicích, který patřil do majetku tepelských premonstrátů. Nacházel se nedaleko Pernarce. Byl zde velký hospodářský dvůr, který byl součástí hospodářského zázemí tepelského kláštera. Zámeček poskytoval vhodné prostory pro letní zotavenou a odpočinek.⁴³ Zde trávil Smetana i prázdniny roku 1854 po nešťastné operaci. O jeho pobytu, na němž byl doprovázen synovcem Aloisem Rückaufem, napsal Seydler na základě Rückaufových vzpomínek tato slova:

... užívaje tam křížovky z Mariánských lázní; vytékající oko musil si pak denně vymývatí jakýmsi zeleným lékem. Procházel se celé dny v lese s 12letým studentem, sestřencem svým; často v lese české písně zpívati počal, nebo průvodce svého latině vyučoval; býval dosti dobré mysli, jen někdy jej opět opanovala truchlivost a zádumčivost. „Bože, Bože,“ lkával hlasitě, „levé oko je pryč, a co bude s pravým?“ – Mnoho si dával předčítati; velmi jej zajímaly události politické, z časopisů pilně poslouchal „Lumíra“ a zvláště „Živu“. Velice jej také těšily nově vydané báchorky Boženy Němcové, kterou měl ve velké úctě. Mimo to v opuštěnosti své skládal básně; dílem je diktoval, dílem také tužkou psal, při čemž ovšem se mu špatně dařily rovné řádky, a tu srdečně se smával, když někdo jeho básně jako hiroglyfy jal se rozlušťovati. ([Sey], s. 122)

Autentická vzpomínka na toto Smetanovo období je též v článku *Episodky* [Jur]. Jejím autorem je Antonín Jurka (1840–1917), který přišel z Kralovic na studia do Plzně. Úryvek z *Episodek* pod názvem *Vzpomínka na Frant. Jos. Smetanu* byl otištěn i v novinách *Plzeňský kraj. Agrární list věnovaný zájmům lidu na českém západě*. Ocitujme část textu, který nám přiblíží Smetanovy dny po ztrátě zraku:

Na rohu Školní a Jeptišské ulice měl knihkupectví a krám pro školní potřeby známý Čech Schiebl. Bylo k večeru po prvním školním dni, a já šel kupovat potřebné knihy, rýsovací prkno a jiné. Vstoupím, pan Schiebl za pultem rozmlouvá s vysokým, vlídným pánem. Čekám trpělivě. Tu se pan Schiebl obrátí ke mně s otázkou: »Hošíčku, nechtěl bys dovést pana Smetanu domů?«

»Ano, ale já nejsem v Plzni znám, jsem tu teprve čtvrtý den.«

»I to není tak daleko, jen tuhle přímě za roh, a pak podél kláštera ku dveřím gymnasiálnímu těsně pod věží. Vidiš je tu z okna, ale pan profesor je nevidí. Musíš jej vzít za ruku a vést.«

Starý pan profesor podal v tu stranu, kde jsem stál, ruku, já se jí chopil a vzhlédl k němu vzhůru. Byl chudák slepý.

»Tak pojďme,« pravil vlídně.

⁴³ Viz [Kmp4], s. 368.

Vyšli jsme z knihkupeckého krámu.

»*Jak se jmenuješ, milý hochu, a odkud jsi, žes tu v Plzni teprve nedávno?»*

»*Říkají mi Antonín Jurka, jsem z Kralovic, ale my zůstáváme v Jesenici. Tatínek se tam z Kralovic odstěhoval. On říká, že k vůli nám, dětem.»*

»*A to jsi se tam tedy naučil dobře německy!»*

»*Ano, a zde budu chodit do reálky.»*

»*Dobře, dobře; ale zdali pak se pamatuješ na pana faráře Marka?»*

»*Toť se ví! Vždyť jsme o revoluci v Praze dělali na faře cupaninu pro raněné, a já našim lidem předčítal báchorky a pověsti Boženy Němcové.*

Pan farář je můj přítel, a já tam častěji zajíždím. Když k vám přišel pan farář ponejprv, a byl od zdejšího arciděkana pana Arnošta Hlavana instalován, byl jsem tam s ním, a měl v kostele sv. Petra a Pavla kázání.»

»*A už vím! Maminka často povídala, jak nějaký pán v bílé klerice tenkrát krásně kázal.⁴⁴ Ale tu jsme již u dveří.»*

»*Tak ti děkuji, mladý Jurko, a přeji ti mnoho zdaru ve studiích. Pilně se uč a nezapomeň, že jsi Čech.»*

Tak jsme se rozešli, vřelý učelec a na slovo vzatý vlastenec František Josef Smetana s nepatrným záčkem. Později častěji vídal jsem pana profesora ve společnosti jiného ještě vlastence plzeňského, pátera Králíka, taktéž z kláštera Tepelského, aniž se vodí spolu na procházce alejemi, nyní sady Kopeckého, a naposledy u otevřeného hrobu Jos. Kaj. Tyla, na hřbitově sv. Mikuláše, kdež jsme zesnulému spisovateli a herci zazpívali Smetanovo loučení: »Kde domov tvůj?» ([Jur], s. 10)⁴⁵

Obtížné dny Smetanovy slepoty připomíná ve svých vzpomínkách i Jaroslav Schiebl. Zmiňuje, že slepého profesora Smetanu přiváděl každý den okolo čtvrté hodiny do obchodu Hynka Schiebela na setkání přátel a vlastenců student Alois Rückauf, Smetanův milovaný synovec.⁴⁶

Pocity slepce, kterému se lidé vyhýbají, kterého opustili skoro všichni přátelé, vyjádřil Smetana v básni *Strašidlo* ([Y-107], s. 132):

*Vizte, tamto zas obchází, / teď jest jeho hodina,
na téměř místě v těže době / denně strašit začíná.*

⁴⁴ Rukopis jednoho Smetanova kázání proslovené ku příležitosti instalace blíže neurčeného duchovního je uložen ve fondu [SJ] pod názvem *Smetanovy úvahy o lásce k Bohu a lásce k vlasti*, dokument č. 5931-83/19. Kázání bylo otištěno roku 1889, viz [Y-75]. Text ukazuje Smetanův pohled na roli duchovního pastýře, dokládá to, jak chápal lásku k vlasti. Nelze však potvrdit, že se jednalo právě o kázání, o němž se Jurka zmiňoval.

⁴⁵ Jurka se zmýlil ve jménech; správně mělo být Antonín Hlavan a páter Karlík. Není divu, vždyť epizodu popisoval po 59 letech.

Na svůj český původ Jurka nezapomněl, v Americe patřil mezi aktivní členy české komunity, propagátory českého jazyka a historie.

⁴⁶ Viz [Sc58], s. 88.

*Širokým, šedým kloboukem / vpadlou zastíňuje tvář,
levé oko uzavřené, / v pravém mhlavá kmitá zář.*

*Stejným, tichým, smutným krokem / stejnou dráhu sleduje,
s toužebností očekává, / zdaž se někdo smíluje,*

*z bývalých zda přátel který / tu mu lásku prokáže,
co jej trápí a co žádá, / útrpně se otáže.*

*Darmo chodí, darmo čeká, / přátelé ho neznají,
příšery se lekajíce / z daleka utíkají.*

*Hlahol s věže upomíná / na uprchlou jej dobu,
a s hlubokým povzdechnutím / ubírá se do hrobu.*

Od počátku školního roku 1854/1855 až do konce školního roku 1856/1857 Smetana nevyučoval, neboť prakticky neviděl. Byl poslán na zdravotní dovolenou a vedení školy i kláštera vyčkávalo, jak se jeho zdravotní stav vyvine.⁴⁷ Smetana však mohl nadále zůstat v Plzni a pobývat v prostorách gymnázia. Plat mu byl snížen na minimum, pobíral necelých 200 zlatých ročně. Premonstrátský řád mu však poskytoval vše, co se týkalo jeho stravy, ubytování a ošacení, tj. jeho základní hmotné potřeby. Navíc mu pomáhali kolegové, přátelé i studenti.

Smetanovy dny slepoty popsal Seydler roku 1881 takto:

... Tu sedával na pohovce, pohřížen jsa v trudné myšlenky, a z husta užíval přísloví svého: „To je bída, to je bída!“ Jednotvárně a odměřeně pohybovalo se kyvadlo velkých hodin, s jejichž vrcholku kostlivcova hlava pohlížela na ubohého slepce. „Ty hodiny jsou má hudba a ten umrlec můj společník,“ žertoval s trpkým humorem. A věru, při neštěstí měl dosti síly duševní, a zdravý jeho rozmar ulehčoval mu brámu, jež slepota naň byla uvalila. Aby mu čas ušel, vyučoval buď někoho v češtině aneb zase Čecha v němčině, jindy zase několika studujícím, kteří se u něho sešli, vykládal věty z matematiky a fyziky; večer pak mívával některé své přátele kolem sebe, hlavně svého švakra Rückaufa a profesora Hugona Karlíka, též kněze praemonstrátského, vrhelého vlastence. I společnosti navštěvoval, a ubohý muž měl vždy hojnost vtípu pohotově, aby kruh svých přátel rozveselil. Někdy také jezdíval na krátké návštěvy na venek, zvláště trávil častěji svůj čas v kruhu ctěné rodiny p. Zürchauera, kdež veliké vážnosti požíval.

([Sey], s. 107)⁴⁸

⁴⁷ Viz výroční zprávy školy – *Jahresbericht ... 1854–1855*, Pilsen, 1855, s. 26, *Jahresbericht ... 1855–1856*, Pilsen, 1856, s. 28, *Jahresbericht ... 1856–1857*, Pilsen, 1857, s. 22. U Smetanova jména je uváděno: *krank, wird supplirt*. Viz též výkazy *Ausweis des Personal=Standes an der öffentlichen Gymnasien ...* za školní roky 1855 až 1856, [NSG], karta č. 1562. Také kronika školy *Res gestae anni 1808* ([NSG], inv. č. 13d27) dokládá, že Smetana nebyl v letech 1855 a 1857 aktivním vyučujícím, neboť se jeho jméno neobjevuje v seznamu vyučujících, viz např. s. 138.

⁴⁸ Šťastný v článku [Š8], s. 381, poznamenal, že hodiny se po Smetanově smrti ve veřejné

V době, kdy Smetana rozeznával jen světlo a tmu, trávil hodně času v Mariánských Lázních, kde bydlel v premonstrátském lázeňském domě *Zlatá koule*.⁴⁹ Doufal, že mu lázeňský pobyt, vzduch, příroda a léčivá voda pomůže překonat jeho onemocnění nebo se alespoň dostane do společnosti zajímavých a inspirativních lázeňských hostů. Jeho věrným prázdninovým společníkem a průvodcem býval jeho synovec Jan Smetana, později notář v Českém Brodě.⁵⁰

Oslepnutí snášel Smetana neuvěřitelně statečně, stále věřil, že by se situace mohla zlepšit a on by opět mohl vidět. V létě roku 1855 pobýval na letním léčení v milovaných Mariánských Lázních. Dne 15. srpna 1855 po paměti sepsal básně, kterou věnoval Filipu Matouši Klimešovi a podepsal *Slepý bratr Josef, v.r.* Opěvoval v ní léčebnou sílu mariánskolázeňských pramenů. Svěřil se do rukou Panny Marie a věřil, že má šanci na uzdravení, pokud si to Bůh bude přát.⁵¹

I během úplné ztráty zraku Smetana skládal básně a snažil se zůstat v písemném kontaktu s přáteli. Básně zapisoval do malých sešitků nebo na samostatné nevelké listy. Obvykle psal tužkou popaměti, pomáhal si pravítkem, podložkou apod. Jeho urputný boj se samotou, slepotou a deziluzí dokládá několik nedatovaných konceptů dopisů a básní, které jsou uloženy v [Ch-20].

O tom, jak Smetana v době své slepoty psal, vypovídá autentická vzpomínka:

... Když jsem já k němu docházel, byl už Smetana slepý. Diktoval různé básně nebo prosaické drobtiny Růčkaufovi a s otcovskou laskavostí vypravovával nám o slavné minulosti Plzně i české vlasti, o svých vzpomínkách i o tom, jak si představuje budoucnost Plzně. Někdy i sám psával, ač byl slep.

K cíli tomu měl upravený lepenkový list přesně stejné velikosti s jednou stránkou písanky, do které své básně a jiné věci psával – Pokud se pamatují, chová jeho rukopisnou pozůstalost knihář Ig. Schiebl. V tom lepenkovém listě byly vyřezány řádky, to jest as na palec vysoké podélné otvory, do kterých Smetana – přiloživ dříve lepenku na list písanky – pak po paměti psal. Měl v tom úžasnou zručnost. ([Sc30], s. 215)

V čase slepoty se Smetana snažil vyplnit dlouhý nucený odpočinek rozumnou prací. Doučoval studenty, skládal básně a zachycoval své myšlenky a nápady. V jeho rukopisné pozůstalosti se dochoval rukopis komické hry *Don Juan. Dramatický žert*, který tvoří 12 dvojlistů popsanych tužkou, neurovaným, velkým a špatně čitelným písmem.⁵² Připomeňme, že *Don Juan* (též *Don Giovanni*) byla oblíbená postava volnomyšlenkáře a záletného sukničkáře, která

dražbě některých jeho věcí dostaly do rodiny Wiesnerovy v Plzni.

⁴⁹ Smetana si Mariánské Lázně oblíbil, v letech 1833 až 1860 zde na letním prázdninovém odpočinku nebo léčení pobýval třináctkrát. Jeho pobyty dosvědčují tzv. *Curlisty*, které mariánskolázeňští hosté měli k dispozici od roku 1815.

⁵⁰ Viz [Ra1], s. 30, resp. [Ra2], s. 84.

⁵¹ Opis Smetanovy básně je uložen v [Ch-19], složka *Korespondence Smetana Josef in Filip Klimeš, knihovník kláštera Teplá*, inv. č. 1127, karton č. 232. Další opis básně je ve fondu [SJ], dokument č. 5933-83/21.

⁵² Viz fond [SJ], dokument č. 5942-83/30.

byla od 17. století s oblibou využívána různými autory v roztodivných, mnohdy kuriózních podobách.⁵³

Don Juan se stal klasickým archetypem promiskuitní a volnomyšlenkářské postavy, která se objevila na divadle (opera, komedie), v literární a později rozhlasové i filmové tvorbě. Smetana navázal na oblibu komedií, v jeho hře vystupují Don Juan, Don Fernando, Leporetto, Donna Aloysie, Isabella a Elvíra, dále Bětuška, Rifka a Josefina, Mefisto aj. Don Juan je i u Smetany vyličen jako svůdník, který si pouze užívá, zneužívá krásné a důvěřivé ženy, neuznává žádné povinnosti, nevěří v Boha, nedodržuje společenské konvence. Postava Dona Juana Smetanovi umožňuje vyjádřit názory na politiku, vědu, kulturu atd.

O Smetanových prázdninových pobytech v Mariánských Lázních roku 1855 a 1856, kdy byl prakticky slepý, napsal Karel Václav Seydler na základě vzpomínek Smetanova synovce Aloise Rückaufa tato slova:

... Také zde nenechával se voditi, říkávaje: „To bych byl jako Belisar, jen mne nechte“. U „lesinky“ procházel se sám i dával si tam přinášeti křížovku; sám si naléval z láhve do koflíku, až mu jednou láhve ukradli! Zasmál se šibalům: „Já tu chodil, a oni mi ukradli snad zrovna přede mnou ty modré láhvice!“ Od té doby byl však opatrnější a podržel svého průvodce vždy u sebe. V lázních těch složil mnoho básní; obyčejně k večeru tím se zabýval. Mnoho přátel a známých sem přicházelo, aby ho viděli a v zármutku jeho potěšili. ([Sey], s. 122)

Smetanovy vlastenecké aktivity v Plzni postupně přebíral jeho přítel Hugo Jan Nepomuk Karlík, který v letech 1849 až 1860 působil na plzeňském gymnáziu. Již od roku 1849 vedl kurzy češtiny a pokračoval v osvětových a buditeckých aktivitách. Staral se o Smetanu v jeho nejhorším životním období, byl pravým, věrným a obětavým přítelem. Roku 1855 Smetanovi k svátku věnoval krátkou báseň. Ocituje ji v plném znění:

*Vedle cesty slepý sedí / S hlavou smutně sklopenou
Umrtným okem hledí / Na zem černě oděnou.*

*Nad ním jasné nebe svítí, / Vůkol něho pučí kvítí
Ale vanek majový / Jest mu zápach hrobový.*

*Nikdo naň se neohlíží / Všickni chladně mimo jdou,
Jeden jen se k němu blíží / Podává mu ruku svou.*

*Netruchli o bratře stále / Vstaň půjdeme spolu dále
Po cestě otevřené / Já ti půjčím oko své.*

⁵³ Např. Tirso de Molina (asi 1584–1648), Jean-Baptiste Poquelin neboli Molière (1622–1673), Wolfgang Amadeus Mozart (1756–1791), Alexandr Sergejevič Puškin (1799–1837), Søren Aabye Kierkegaard (1813–1855), George Bernard Shaw (1856–1950), Albert Camus (1913–1960), Eric Robert Russel Linklater (1899–1974) a Herbert Roendorfer (1934–2012).

*Tak hovoří s upřímností / Mírní ubohého strast
Z prsou plných laskavostí / Lije v srdce jeho slast.*

*Hustá mhla se protrhuje / Okolí se vyjasňuje
Vidím, či se mi to zdá? / Lípa zas se zelená.*

*Díky Tobě bratře drahý / Velemilý vůdce můj
Nebe odměň tvoje snahy / Od zlého tě opatruj.*

*A po šťastné minulosti / Uděl, by byl na věčnosti
Svazek srdcí obnoven / Blažený kde svítí den.⁵⁴*

Karlík byl nesmírně obětavý člověk. Víme, že nezištně pečoval o Tyla a jeho rodinu, podle možností pomáhal v Plzni mnohým českým studentům. Byl nejlepším Smetanovým přítelem, skutečně mu „půjčoval“ své oči. Předčítal mu, chodil s ním na procházky, vodil ho po městě k přátelům, obstarával mu nejrůznější „pochůzky“ a zařizoval vše potřebné.

I přes obtíže, které slepota Smetanovi činila, se zajímal o vše, co se odehrávalo ve škole, v Plzni, v Čechách i v celé *Rakouské říši*. Kronika školy ukazuje, že se spolu s celým profesorským sborem 11. srpna 1854 připojil k tzv. národní půjčce a zakoupil za 100 zlatých konvenční měny státní dluhopis.⁵⁵

10. Básně věnované přátelům

Těžkými ranami byla v padesátých letech pro Smetanu smrt přátel a lidí, kterých si vážil. Přítele Jana Jindřicha Marka uctil roku 1854 básní *Památce Jana Jindřicha Marka, zemřelého 3. listopadu 1853*. Napsal ji v Praze, krátce po té, co se nevydařila operace jeho levého oka a on na dlouhý čas oslepl. Připomínal si v ní krásné chvíle prožité v Markově společnosti i jejich prázdninové putování po západních Čechách.⁵⁶ Vzpomínal též na své, před krátkou či delší

⁵⁴ Karlíkův rukopis básně je uložen ve fondu [HK], karton č. 78, LP 5811. Pod básní Karlík pravděpodobně později připsal, že Smetanova slepota očí rozhodně nezpůsobila slepotu jeho ducha. Naopak prý byl Smetana v době slepoty ke všemu dění velmi vnímavý a otevřený. Psal básně a díky vynikající paměti dokázal recitovat nejen je, ale i delší úryvky klasiků. Svě britké básně přednášel jen svým blízkým přátelům, zapisoval je do sešitků, v době slepoty je též diktoval.

⁵⁵ Viz kronika školy *Res gestae anni 1808*, [NSG], inv. č. 13d27, s. 120–121 a 125. Není jasné, zda se sbor k nákupu musel povinně přidat nebo zda to bylo dobrovolné rozhodnutí; ředitel školy zakoupil dluhopisy za 120 zlatých, ostatní členové profesorského sboru každý za 100 zlatých.

⁵⁶ Viz [Y-107], s. 28–31. Báseň se zachovala i ve Smetanově pozůstalosti ve fondu [SJ] pod názvem *Brzy půjdu k Markovi* (viz P. Fr. Hromadník: *Opis básní J. Fr. Smetany*, dokument č. 5935-83/23, J. Sponar – *opis několika Smetanových básní*, dokument č. 5944-83/32, *Smetanovy básně z roku 1854*, dokument č. 5935-83/13) a pod názvem *Památce Jana Jindřicha Marka, zemřelého 3. listopadu 1853* (viz *Opis Smetanových básní*, dokument č. 5943-83/31).

dobou zesnulé přátele – na Josefa Vojtěcha Sedláčka, Jana Svatopluka Presla, Františka Ladislava Čelakovského a Jána Kollára.

Patrně v době zdravotního odpočinku po nevydařené oční operaci sepsal Smetana báseň *K památce Františka Šmidla, v mladosti zemřelého 1854*. Poetickými slovy přirovnával lidský život k životu překrásné mohutné borovice, kterou zničila veliká bouře.⁵⁷ Ve stejné době napsal básně přátelům Karlu Aloisovi Vinařickému a Filipu Čermákovi.⁵⁸

V básni věnované Vinařickému využil oblíbený Vergiliovský motiv bouře, která ničí krajinu, úrodu a zanechává po sobě jen zmar a tmu. Bouře mu byla symbolem zmařené revoluce, tma symbolem vlastní slepoty. Pouze vzpomínky na společná setkání a na krásy krajiny, v níž se setkávali, byla pro Smetanu osvěžením a povzbuzením.

Karel Alois Vinařický napsal 13. října 1854 Smetanovi báseň, která byla jeho upřímnou a hluboce lidskou reakcí na nezdařený oční zákrok. Připomínal v ní jeho zásluhy, ocenění, uznání a přátelskou lásku. Povzbuzoval ho, nabádal, aby se vzmužil a neobával se dnů budoucích, neboť věrní přátelé a žáci mu budou oporou, tak jako on jí vždy byl, když ji potřebovali oni. Zdůrazňoval, že i když nyní nevidí, přesto jsou jeho duševní zrak a schopnosti naprosto jasné.⁵⁹

V básni věnované Filipu Čermákovi sice zní Smetanova ztráta zraku, ale hlavním motivem je jeho obava o osud vlasti, kterou dusí útlak a zlovůle policejního režimu. V její střední části Smetana napsal ([Y-107], s. 35–36):

*Neoslní slepé oko / vzniklé bouře bleskotem,
ale ucho otřásá se / strašným hromu rachotem.*

*Nevidím, jak jím porouchán / národnosti naší hrad,
ale cítím, jak se lije / do něho již déšť a chlad.*

*Nevidím, jak hnusné krysy / po komnatách běhají,
ale slyším na hedvábných / jak kobercích hlodají.*

*Nevidím, jak skvostným kvasem / loupežníci hodují,
slyším však, jak bolným hlasem / oloupeníci bědují.*

⁵⁷ Báseň je uložena ve fondu [SJ] pod několika mírně odlišnými názvy, resp. pod názvem *Sosna*. Viz *P. Fr. Hromadník: Opis básní J. Fr. Smetany*, dokument č. 5935-83/23, též *Opis Smetanových básní*, dokument č. 5943-83/31, *Pomněnky 1.*, *2.*, *3.*, dokument č. 5929-83/17b, *Pomněnky 2*, dokument č. 5934-83/22, a *J. Sponar – opis několika Smetanových básní*, dokument č. 5944-83/32.

⁵⁸ Viz [Y-107], s. 33–35, resp. s. 35–36.

Smetanův rukopis básně věnované Karlu Aloisovi Vinařickému je uložen ve fondu [JFS]. Smetana báseň složil 6. října 1854 v době úplné slepoty, zapsal ji popaměti obyčejnou tužkou na dvojlist papíru. Písmo ukazuje jeho boj se slepotou, je sice pevné, ale hůře čitelné, řádky jsou kostrbaté. Ve fondu je zachován též pěkný, takřka krasopisný opis básně cizí rukou.

⁵⁹ Obě básně, Smetanova i Vinařického, jsou přetištěny v [S13], s. 186–187, resp. s. 188–189.

V červnu roku 1855 zemřel František Adam Petřina, s nímž se Smetana seznámil v době studií na pražské univerzitě. Vážil si ho jako výborného českého fyzika.⁶⁰ Smetana ho patrně navštívil roku 1837 při cestě do Wiltenu, neboť si do svého cestovního deníku poznamenal, že si prohlédl fyzikální kabinet linecké vyšší školy. Petřinovu úmrtí věnoval báseň *Památce Fr. Petřiny zemřelého 27. června 1855*, v níž vyjádřil nejen svůj obdiv k Petřinovi, ale také své fyzikální a astronomické znalosti.⁶¹

11. Konkordát

Konkordátem vídeňské vlády s papežskou kurií uzavřeným 18. srpna 1855 se rozšířila oblast vlivu katolické církve na rakouský veřejný život, na kulturu, školství, výchovu, manželství atd.⁶² Vypovězen byl jednostranně ze strany Rakouska-Uherska až roku 1870.

Pokroková inteligence, duchovní i šlechta se uzavření konkordátu obávali, viděli v něm návrat před josefinské reformy. Měli strach z jeho dopadu na svobodu a osvětu. Smetana ve svých básních tvrdě kritizoval a ironizoval konkordát a vše, co s ním souviselo.

V básni *Svoboda církve* ([Y-107], s. 90–92) začal v první sloce poměrně vesele, s přihlédnutím k dalším slokám však patrně ironicky:

*Radujme se, veselme se! / Církev zase svobodna!
Bude zase vykvétati, / své ovoce vydávati
její palma úrodná.*

V dalších slokách již otevřeně vyjádřil své obavy a kritiku:

*Jak to jindy bývávalo, / tak to nyní bude zas,
z lůna dávné minulosti, / středověké blaženosti
vítaný se vrátí čas.*

*Černá jesuitů hejna / počnou se zas rojiti,
řeholníků rachotina, / mnichů, mnišek strakatina
jako hmyz se množiti.*

*Po městech missionáři / zase budou choditi,
aby věřící se káli, / odpustky si kupovati,
notně peklem hroziti.*

⁶⁰ František Adam Petřina působil v letech 1837 až 1844 jako profesor fyziky a aplikované matematiky na lyceu v Linci.

⁶¹ Báseň je uložena ve fondu [SJ]. Viz *P. Fr. Hromadník: Opis básní J. Fr. Smetany*, dokument č. 5935-83/23, a též *Opis Smetanových básní*, dokument č. 5943-83/31.

⁶² *Císařský patent z 5. listopadu 1855 č. 195 ř. z., kterým se vyhláší ujednání (konkordát) uzavřené mezi Svatou Stolicí a Rakouským císařstvím r. 1855*, je dostupný online na adrese <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/195-1855.htm> [1.9.2022].

*Proti manželskému sňatku / nastavějí barikád,
kdo bude chtít prorazit, / musí plný měsíc mít,
za dispense skúdy dát.*

*Hojnost zázraků a divů / bude spatřovati svět,
Madonny budou slzeti, / krucifixy krváceti,
z mrtvol vyrůstati květ.*

*Kdo projeví pochybnosti, / inkvisice vypátrá,
zaturzelého kacíře, / že se rouhá svaté víře,
do veliké klatby dá.*

*Posud duchovním i světským / moudré vládly zákony,
nyní znova ozbrojené, / z římských zbrojnic vytažené
starobylé kanony.*

Smetanova slova jasně ukazují jeho pohled na církev, na staré mnišské řády, na fanatickou víru, na tvrdé vyžadování naprosté oddanosti a poslušnosti.

V polovině padesátých let Smetana ostře kritizoval omezování vzdělávání a fatální zasahování státu a zejména církve do osvěty. Stručně a jasně to vyjádřil básní *La bande noire*, kterou vepsal do svého deníku. Poprvé byla otištěna (až roku 1897) v časopisu *Čas. Beletristická příloha k politickému týždenníku*.⁶³ Smetanův odsudek zní takto:

*Běda! běda! černá rota / pořád víc se rozmáhá,
dál a dále do života / i do oka zasáhá.*

*Jak to ve mhle sivé víří, / jak se černé hejno šíří!
Celé nebe pokrývají, / strašným hlasem krákorají:*

*Ruče! všechno zakalíme, / všechno světlo zapudíme,
zblednout musí slunce tvář, / zhasnout musí denní zář!*

*Zcela musí oslepnouti, / vládě naši podlehnouti,
neb jak by se zasvítilo, / robství by se znechutilo,
volně by chtěl choditi, / nedal by se voditi.*

*Budiž tedy prací naší: / zacpat všechny skuliny,
by nevníkl v oko jeho / paprsek ni jediný.*

Ze Smetanových slov i po více než sto padesáti letech mrazí. Na jedné straně jasně vystupuje jeho bojovný duch a odvaha, na druhé straně obava z devastace osvěty a práv, které lid v průběhu první poloviny 19. století pracně získal.

⁶³ Viz [Y-107], s. 125–126, resp. [Y-90], resp. [Y-116].

12. Smetanovo ocenění v roce 1855

Ač byl Smetana sledován policií a mnoho lidí se ho raději stranilo, přesto se mu v roce 1855 dostalo malé satisfakce. Jeho jméno se spolu se stručnou zmínkou o jeho plzeňském působišti a se zdůrazněním, že je autorem učebnic světových dějin, astronomie a fyziky, objevilo v knize Josefa Wenziga⁶⁴ nazvané *Blicke über das böhmische Volk, seine Geschichte und Literatur, mit einer reichen Auswahl von Literaturproben* [Wz].⁶⁵ Smetana se tak dostal po bok našich významných učenců, spisovatelů, básníků a dramatiků, byť žádná ukázka z jeho prací nebyla uvedena.

13. Smrt Josefa Kajetána Tyla

Na počátku července roku 1856 se slepý Smetana setkal s Josefem Kajetánem Tylem, kterého ve zbědovaném stavu přivezli do Plzně, kde 11. července zemřel.⁶⁶ Nebylo to jejich první setkání. Znali se již od roku 1840, kdy Tyl vystoupil v české veselohře *Ženichové* na plzeňském divadelním představení pořádaném na počest návštěvy arcivévod Františka Karla, mladšího bratra císaře Ferdinanda. Tyl měl tehdy obrovský úspěch.⁶⁷ Znovu se setkali v květnu 1852, kdy Tyl uvízl bez prostředků v Plzni a potřeboval zaplatit dostavník do Prahy. Peníze mu tenkrát poskytli Hynek Schiebl a Josef František Smetana. Tylova situace byla velmi komplikovaná, neboť mu bylo znemožněno vystupování a byl pronásledován na příkaz pražského místodržitelství. Smetana a Schiebl se snažili, aby na Plzeňsku a Klatovsku byla tato policejní aktivita za-

⁶⁴ Josef Wenzig (1807–1876), český pedagog, spisovatel a libretista, byl v roce 1848 členem *Národního výboru* a aktivně se zapojil do revolučního dění. Od roku 1849 připravoval vznik *První české reálky v Praze*, kterou od roku 1850 řídil. O čtyři roky později byl jmenován ředitelem českých reálných škol a dohlížel na jejich zakládání a rozvoj. Funkci si udržel i po uveřejnění *Rozjímání rakouského občana o císařově dopisu z 9. září 1857*, kterým reagoval na dopis císaře Františka Josefa I. nabádající školy v říši, aby dbaly na rozvoj národních kultur. Wenzig obsah dopisu vyložil jako jasnou podporu výuky v českém jazyce a zájem říše na zřizování českých škol. Svůj názor obhájil před disciplinárním řízením ve Vídni. V šedesátých letech 19. století zasedal v *Českém zemském sněmu*, kde roku 1864 prosadil s poslanci Braunerem, Tonnerem a Zeithammerem přijetí návrhu zákona o jazykové rovnoprávnosti na školách nižších a středních, který byl předložen poslaneckou menšinou již roku 1861. V srpnu 1868 byl mezi signatáři státoprávní deklarace českých poslanců, která odmítla centralistické směřování státu a hájila české státní právo. V prosinci téhož roku byl zaven funkce ředitele české reálky (předčasně penzionován), útočiště našel na soukromé *Československé akademii obchodní*. Několik let vedl *Uměleckou besedu* a *Matici lidu*. Napsal řadu divadelních her a operních libret (např. *Dalibor* a *Libuše* Bedřicha Smetany), ilustrované knihy o Praze a Čechách a několik německy psaných studií o české literatuře. Do němčiny překládal české národní písně, pohádky a poezii.

⁶⁵ O Smetanovi na s. 141.

⁶⁶ O setkání Smetany a Tyla viz např. [Tu], s. 298, a [Wg]. Viz též umělecké zpracování v románu Jaromíra Hořejše (1903–1961) *Pout bez návratu. Životní román J. K. Tyla* [Hoř].

⁶⁷ Smetana o Tylově divadelním představení napsal krátkou zprávu *Z Plzně dne 13. září 1840* [Y-22]. Viz též [Jí2], s. 40–41, a kapitola věnovaná Sedláčkovým divadelním aktivitám v druhém svazku této monografie. O Tylovu vztahu k Plzni viz [Mch5].

stavena. Když neuspěli, zorganizovali alespoň sbírku, která měla ulehčit Tylovu hmotnou nouzi a uhradit část jeho dluhů.

V červenci roku 1856 zajistili Hynek Schiebl a Hugo Jan Nepomuk Karlík nemocnému Tylovi ubytování, neboť ve městě se právě konal trh a město bylo plné trhovců, kteří obsadili místa v hostincích i soukromých domech, a měšťané nechtěli brát na byt nemajetné herce. Prostý pokoj na Karlíkovu přímluvu ve svém domě v Říšské ulici (dnes Prešovská) č. 3 zcela zdarma uvolnil dobrosrdečný krejčí Heřman. Docházeli tam plzeňští vlastenci s finanční podporou i dary od plzeňských vlastenek a donášeli denně jídlo od Hynka Schiebla, knihkupce a nakladatele ze Školní ulice, který byl mezi kočovnými divadelníky znám jako jejich plzeňský „anděl pomocník“. Tylovi oddaně pomáhali Heřmanovi, Hugo Jan Nepomuk Karlík, Karel Kmínek, Josef František Smetana, kaplan Josef Pýcha a další. Snažili se obstarat finance na jídlo a léčení, zajistili nejlepší lékaře, ošacení a drobné radosti pro děti a hlavně dodávali naději na lepší dny. Finanční prostředky zaslal i Smetanův přítel a Tylův obdivovatel, básník Václav Jaromír Pícek Podsvijanský, soudce ze Zbiroha, který navrhoval Tylův převoz na léčení do Mariánských Lázní.⁶⁸

Uvedme vzpomínku Jaroslava Schiebla, který jako chlapec pamatoval závěr Tylova života:

Dne 11. července nesla naše služka opět silnou hovězí polévku pro Tyla a já ji směl doprovázeti, abych si na chvíli pohrál se svým novým kamarádem Václavem Tylem. Když jsme vešli do dvora, scházel právě se schodů, vedoucích k bytu Tylovu, slepý profesor Smetana, vedený páterem Josefem Pýchou. Smetana se tázal, kdo to přichází, načež se mu dostalo od Pýchy vysvětlení, že to nesou od Schieblů posilnění pro Tyla. Smetana smutně poznamenal: „Už ho to, chudáka neposílí!“ Přesto donesli jsme koftík s polévkou a housky nahoru k Tylovům, kdež kolem úmrtního lože Tylova stála a klečela plačící jeho rodina. Čížek (herec), jeden z nejuvěrnějších přátel Tylových, stál u lože a přidržoval na oči zesnulého dva zvonky napovědovy, aby jejich chladem víčka nebožtíkova zatlačil. Tato událost utkvěla mně, tehdáž pětiletému, hluboce v paměti jako jedna z nejživějších upomínek mého mládí. ([Wg], viz též [Sc58], s. 86)

Smetana a Karlík se postarali o Tylův pohřeb na *Mikulášském hřbitově*. I když nebyli zámožní, pohřeb nejen připravili, ale též zaplatili. Nad Tylovou rakví jménem českého divadelního obecnstva promluvil slepý Smetana, kterého museli na hřbitov přivést. U hrobu zazpívali jeho parafrázi na známý Tylův text nazvanou *Kde domov tvůj?* ([Y-107], s. 133). Ústřední působivá sloka zněla:

*Cesta tvoje dokonána, / žití truchlohra dohrána,
milovaný pěvče náš;
na vavřínu odpočíváš / v klidném lůně věrné máti,
zem posvátná domov tvůj.*

⁶⁸ O Tylově příjezdu do Plzně, jeho ubytování, pomoci přátel atd. viz [Sc59], s. 83–86. Viz též [Hoř], s. 311.

Smetanova báseň byla vytištěna a rozdána účastníkům pohřbu, velmi rychle se rozšířila i do Prahy.⁶⁹

Jaroslav Schiebl se jako pětiletý chlapec Tylova pohřbu zúčastnil a po více než sedmi desetiletích na něj vzpomínal:

Dne 11. července 1856 dokončil v Plzni svůj život chudý český dramatický umělec a věhlasný básník Jos. Kaj. Tyl. Plzeň vystrojila mu slavný pohřeb, který byl zároveň velkou českou národní manifestací. Sbor priv. měšťan. ostrostřelců se pohřbu toho zúčastnil v plném počtu a výzbrojí s hudbou a spouštění rakve do hrobu provázeli salvou ze svých pušek, a hudba sboru zahrála „Kde domov můj?“ Politický úřad projevil sboru, že salva patří než vojáku, načež z usnesení důstojnického sboru ostrostřelců odpověděno, že Tyl byl vojínem a proto mu byla tato pocta prokázána. ([Sc50], s. 160)⁷⁰

Hugo Jan Nepomuk Karlík a Josef Pýcha se po pohřbu postarali o studium dvou nejstarších Tylových synů a maximálně se snažili rodinu podporovat.⁷¹ Nebylo to vůbec jednoduché, neboť Tyl byl za života na policejním seznamu nebezpečných osob, dohled se samozřejmě vztahoval i na jeho rodinu. Policie tedy pečlivě sledovala, kdo jí pomáhá, kdo přispívá na Tylův náhrobek apod. Režim se bál i mrtvého dramatika. Přesto byly po celých Čechách soukromě sbírány prostředky na vybudování důstojného náhrobku, uskutečnilo se i několik benefičních divadelních vystoupení, která alespoň částečně pomohla umořit Tylovy dluhy.⁷² Poslední Smetanovo a Tylovo setkání umělecky ztvárnil František Ferdinand Šamberk (1838–1904), herec, režisér a autor divadelních her, ve třetím jednání divadelní hry *Josef Kajetán Tyl. Obraz z našeho života ve 3 odděleních*.⁷³

⁶⁹ Text celé Smetanovy parafráze byl nedávno otištěn v [VHM], obr. 129. Rukopis Smetanovy básně byl roku 1934 vystaven na plzeňské výstavě ke stému výročí vzniku naší hymny, viz [259]. Ve fondu [JFS] je uložen tisk Smetanovy parafráze *Kde domov tvůj?*, je tam též krasopisný opis básně cizí rukou. Smetanova báseň zpívaná nad Tylovým hrobem byla oblíbená, jak dokazuje fond [SJ], kde je uložen její otisk (*U hrobu J. K. Tyla zesnulého v Plzni dne 11. lipna 1856*, viz 5948-83/36). Dále se zde nachází rukopisný originál nesoucí stejný název (viz 5937-83/25), který obsahuje text s opravami a škrty a vlastnoruční Smetanův podpis. Pravděpodobně se jedná o text, který nadiktoval a podepsal slepý Smetana. Jeho báseň byla opisována a šířena (viz opis *U hrobu Josefa Kaj. Tyla zesnulého v Plzni dne 11. července 1856*, fond [SJ], dokument č. 34.265-83/50).

⁷⁰ V [MK2], s. 96, je zmínka o Tylovi, o jeho přátelství s plzeňským hrobníkem Seidlerem a profesorem Josefem Vojtěchem Sedláčkem, a také o Tylově pohřbu. Současně je uvedeno, že Tylova píseň byla v Plzni velmi oblíbená a Plzeňané, zejména členové sboru ostrostřelců, si ji nechávali zahrát při spouštění rakve do hrobu.

⁷¹ Karlíkovu péči o dva Tylovy syny a pomoc vdově Magdaleně Tylové (1803–1870) dokládá devět Karlíkových dopisů z let 1856 až 1860, které jsou uloženy ve fondu [JKT], karta č. 21, LP 2275 až 2283. Jsou psány německy nebo česky, Karlík v nich informuje o zdraví, studiu i chování obou chlapců, resp. o zaslání finanční podpory na živobytí rodiny v Praze.

⁷² O Tylově životě, díle, posledních dnech, smrti a pohřbu viz např. [Veji], [Hoř], s. 317–318, a [Tu], s. 298–301.

⁷³ Jan Otto, Praha, 1882, 52 stran; osmý až desátý výstup, s. 48–52, na s. 52 je otištěna Smetanova báseň.

Karlík stručně popsal Tylovy poslední dny v nedatovaném dopisu Jaroslavu Schiebloví.⁷⁴ Okrajově naznačil svoji pomoc a vylíčil, kolik úsilí ho stálo sebrat peníze na Tylův hrob a jen mimochodem se zmínil, že když částka nestačila, doplatil vše z vlastního. Nepovažoval to za nic mimořádného, neboť prý Tylovi slíbil, že pomůže jeho rodině a postará se o vše potřebné. Svůj slib vrchovatě naplnil. V dopise uvedl:

... že jsem divadlo všemožně podporoval vybuzováním a podporováním; ba stalo se, že někdy hráti se nemohlo, jelikož návštěva byla tak nepatrná, že ani výlohy kryty nebyly. V takové případnosti zaplatil jsem výlohy a hrálo se. Ostatně jsem se na příchod Tyla velice těšil, jednak že jsem jej od studii neviděl, a pak že jsem mohl jedenkrát viděti a slyšeti česky hráti, k čemu jsem až posavad příležitosti neměl. Tyla jsem občas navštěvoval i vida všelijaké nedostatky buď sám, buď sbírkou jsem jej podporoval. Pokud bylo možno vyprávěti jsme povždy o literatuře o našich nadějích; při které příležitosti nebožtík se vždy rozehrál. Když ubohému síly ubývalo, rozprávěti jsme o budoucnosti, já ho připravoval pro věčnost, slíbil jsem mu, že se postarám o rodinu ...

14. Smrt Karla Havlíčka Borovského

Krátce po Tylovi, 29. července 1856, zemřel Karel Havlíček Borovský, kterého Smetana velice ctil a obdivoval. Havlíčkův pohřeb 1. srpna se stal velkou českou národní demonstrací proti režimu. Zúčastnily se jej – pod bedlivým dohledem státní policie – špičky českého národa v čele s Františkem Palackým.⁷⁵ Smetana sepsal báseň *Pohřeb* ([Y-107], s. 133–135). Uvedme jen jednu její sloku:

*Celý zástup pročmuhají / tajní špiclové,
v kasárnách jsou pohotově / ozbrojencové.*

15. Vzpomínka na opata Reitenbergra

Roku 1857 sepsal Smetana báseň *Památce preláta Karla Reittenbergra*, bývalého opata kláštera v Teplé. Byť jeho působení jako tepelského opata zažil jen krátce, po celý život ho ctil. Jeho nucený exil těžce nesl, v čase slepoty na něho vzpomínal. Uvedme jen smutný úryvek kritizující postoj tepelských kanovníků ([Y-107], s. 172–173, 175):

*Nad Alpami Tyrolskými / září hněvu ruměnc,
že nevinný mezi nimi / zatknut vypovězenec.*

⁷⁴ Dopis je uložen ve fondu [KJS], karton č. 40, LP 4 069.

O Karlíkově aktivitě spojené s pořízením Tylova náhrobku a „tajné“ peněžní sbírce viz [Šk].

⁷⁵ Havlíčkův návrat z Brixenu a jeho pohřeb jsou podrobně popsány v nevelké knížce [Kč2]. Na stranách 28–31 je popis pohřbu a výčet jeho významných účastníků i s důsledky, které to pro některé z nich mělo. Smetana zmíněn není.

*Již třicátý rok tam tráví / zbožnou sílen důvěrou,
s trpělivou myslí snáší / křivdu sobě činěnou.*

* * *

*To že proti hlupstva vzdoru / dovedl činností svou,
za to jemu doživotní / vyhnanství jest odměnou.*

*Množitele díla jeho / prsa zdobí čestný řád,
tvůrce ale díla toho / jímá alpský Křívoklát.*

*Na ovoci štěpů jeho / bratři sobě chutnají,
křivdu však mu učiněnou / napravit se zdráhají.*

*Všecky jeho protivníky / Bůh již k soudu povolal,
obět jejich nenávisti / posud v zdraví zachoval.*

*Zachoval jej, bychom skvrnu / nevděčnosti smazali,
a o jeho navrácení / jednosvorně žádali.*

*Aby spatřil zralé plody / krásně zrostlých sadů svých,
večer dnů pokojně ztrávil / v kruhu bratří smířených.*

Po Reitenbergrově smrti 21. března 1860 připojil k básni delší poznámku o jeho životě a událostech, které vedly k jeho vynucenému odchodu do exilu.⁷⁶ Popsal opatovo sesazení roku 1827, které sám jako mladý člen řádu zažil, neboť řeholní sliby složil na podzim roku 1823. Ocituje delší úryvek z jeho textu, který nám osvětlí, proč svého prvního opata miloval a ctil:

Tak veliké podniknutí [budování Mariánských Lázní] vyžadovalo také velikých výloh, pro klášter ovšem velmi těžkých, jehož důchody pouze na nevýnosnou ekonomii (tj. zemědělství) a lesy obmezeny byly, pročež když také příspěvky zámožnějších farářů požadoval, popudil proti sobě staré protivníky své, z nichž hlavní byli P. Maximilián Max, tehdejší farář v Číhané, a P. Evermond Arterl, děkan v Teplé.

Ti naň žalovali, že zboží klášterní promrhává, staví prý lázeňské místo pro své vyrazení, kdežto se nepočestně baví, s nebezpečnými cizinci obcuje aj., hledíce všemožně nechuť bratří proti němu vzbuditi, kteráž se také u některých starších konvencí jevila, nevrlych na to, že mladý opat lesku vnějšího a novověké uhlazenosti milovný, rozličné novoty zaváděl, obvyklou špínu a staré škváry vymítal, společný stůl s konventem držel, odstraniv bývalé porce, poháry a nádoby cínové, uspořádal vše čistotněji a vkusněji. Strana odporníků opatových vzrůstala vždy více a více, držána mnohá vyšetřování,⁷⁷ jak od arcibiskupa první

⁷⁶ Viz [Y-107], s. 172–175.

⁷⁷ Podle [Fg], s. 41, byli 11. prosince 1824 do tepelského kláštera pražským arcibiskupem dosazeni „poradci“, kteří měli prověřit hospodaření kláštera, chování a spolehlivost opata.

od Chlumčanského (1824) – tak od guberny, a jakkoliv se v nich ničehož proti opatu nedokázalo, ustanovena přece tzv. konzulta (1826) z náčelníků strany protivné, bez níž opat ničehož činiti nesměl.

Když se opat proti tomu vzpouzel, nechtě se se podrobili protivníkům svým, umínili si jej docela svrhnouti, a nemohouce ničehož podstatnějšího proti němu dokázati, udali ho, že proti císařovně Karolině Augustě nepočestně se vyjádřil. Byla to zajisté snad jediná vada opatova, že jsa velmi hovorný při stole, často nepatřičně a nepředloženě mluvil, nemysle však na nic urážlivého a mezi svými býti se domnívaje. Tak jedenkrát, když po delší nemoci císaře Františka císařovna Karolina s císařem rozličné výlety konala, vyjádřil se opat při stole o tom s přihrublým vtípem. Nenadál se, že vedle něho sedí Jidáš, který po každém neprozřetelném slovu jeho slídlil a vše si pro budoucí potřebu zaznamenal, totiž převor sám, od něho ustanovený, který se před ním nejvíce plazil – sám P. Klemens Eckl.

Ten se s tím nyní, po letech vytasil pomocí P. Adolfa Koppmana, tenkrát profesora bohosloví ve Vídni, potomního nástupce Reitenbergera, jenž měl známost s P. Jobem, zpovědníkem císařovny Karoliny. Doneslo se to k ní a pád Reitenbergerův byl rozhodnut. Pokynuto mu, aby rezignoval, a vykázán mu klášter Wilten u Innsbrucku za budoucí bydliště, kamž se 23. října 1828 odebral. ([Šr2], s. 2)⁷⁸

Smetana, člověk přímý, svobodomyšlný, nenávidějící pokrytectví a udavačství, zažil útoky na opata v letech 1826 a 1827, jeho nucenou rezignaci a odchod do vyhnanství. Jak víme, roku 1837 ho ve Wiltenu navštívil. Přál mu, aby se mohl na stáří vrátit do svého bývalého kláštera a mohl zemřít mezi „svými“. Byl rovněž svědkem neúspěšných jednání o jeho možném návratu. Velmi ho udivovalo, že se proti tomu stavěli zejména mladí spolubratři, kteří se s Reitenbergem nikdy nesetkali.

16. Druhá operace a návrat zraku

Smetana váhal, zda se má nechat podruhé operovat, případně kdy a kde. Uvažoval o Berlíně, Vídni a Praze, někteří mu doporučovali nějakého obratného ruského lékaře. Nakonec se rozhodl, že operaci podstoupí v Praze.

⁷⁸ Švandrlík uvedl patrně chybný rok Reitenbergova odchodu do Wiltenu, přesné datum je 23. říjen 1827 (viz [Fg], s. 22). Odchod se musel uskutečnit před volbou nového opata, která proběhla 13. března 1828

Bývalý hlavní pokladník tepelského kláštera Johann Nepomuk Felbinger v [FG] popsal situaci (ne však jako očitý svědek, neboť ze služeb pro klášter odešel již roku 1817): *Později se dostal tento pan prelát do sporu s ostatními duchovními, řádovými spolubratry, a proto byl Jeho Milostí císařem Františkem přeložen do kláštera Wiltenu u Innsbrucku v Tyrolích.* ([Fg], s. 22) Felbinger pracoval pro čtyři tepelské opaty (hrabě z Trautmannsdofu, Raymond IV. Hübl, Pfrogner a Reitenberger), jeho otec Thomas pro klášter čtyřicet let pracoval, jeho dědeček z matčiny strany Georg Weininger třiatřicet let a ve službách kláštera byli oba jeho bratři (revírník a lesmistr). Situaci v klášteře musel dobře znát a rozumět jí. Přesto nevyjádřil sesazenému opatovi ani podporu ani jeho odvolání neodsoudil. Přitom s ním byl v úzkém kontaktu od počátku roku 1807, kdy se Reitenberger stal vicesekretářem opata Pfrognera.

Josef Vladimír Pelikán mu napsal 16. března 1857 povzbuzující přání *Pt Pánu J Smetanovi Doktoru Mudřectví a Profesoru filosofie v Plzni*. V dojemném textu psal o tmě, mlze, světle, slunci, naději a víře.⁷⁹

Smetana na Pelikánovo přání reagoval básní, kterou složil 17. dubna 1857. Napsal ji po paměti tužkou velikým písmem na dva dvojlisty papíru. Poděkoval za Pelikánovo přání i pomoc, popsal svůj boj se slepotou, touhu spatřit opět slunce, mraky, přírodu a přátele. Z dikce básně je patrná Smetanova hluboká pokora a víra, že se uzdraví, ale i obava z druhé operace a trvalé slepoty.⁸⁰

Operace pravého oka, která proběhla 21. dubna 1857, byla úspěšná.⁸¹ Ve všeobecné nemocnici ho operoval vyhledávaný oční specialista Josef Hasner von Artha.⁸² Po operaci ho navštěvovali pražští vlastenci i bývalí žáci, kteří mu dodávali sílu a odvalu. Smetana nyní na pravé oko opět viděl a mohl se – po čtyřleté odmlce – částečně vrátit ke svým dřívějším aktivitám. Dne 8. května 1857 byl z nemocnice propuštěn a vrátil se do Plzně. Musel však svůj zrak na doporučení lékařů šetřit.

Smetanovu oční operaci a rekonvalescenci sledovali s napětím jeho přátelé a žáci v Plzni i v Praze, za jeho uzdravení dali sloužit mše. Zvláště slavná se konala 6. května 1857 v Praze v minoritském kostele sv. Jakuba. Celebrovali ji kněží, obrozenci a spisovatelé Václav Svatopluk Štulc a František Doucha.⁸³

⁷⁹ Opis přání je uložen ve fondu [JP].

Josef Vladimír Pelikán (1808–1876), český právník, státní úředník, spisovatel a básník, je autorem divadelních her, povídek i odborných studií o právní problematice a historii. Přispěl též k tvorbě české právnícké terminologie. Prošel několika úřady v Hradci Králové, Týništi nad Orlicí, Dvoře Králové, Sezemicích, Holicích, Plzni a Rychnově nad Kněžnou. Velmi aktivní byl ve čtyřicátých letech, kdy se, podobně jako Smetana, podílel na zřízení několika knihoven. Vedl kroniky měst, prosazoval užívání češtiny na úřadech, vystupoval proti germanizaci apod. Není divu, že byl úřady opakovaně přemísťován, sledován a šikanován.

⁸⁰ Rukopis Smetanovy básně je ve fondu [JP], kde je uložen i její vzorný opis.

⁸¹ Smetana měl odjet do Prahy 13. dubna 1857, jak dokládá krátký zápis mezi položkami 125 a 126 roku 1857 v podacím deníku gymnázia, viz též *Gestions ...*, [NSG], inv. č. 13d28.

⁸² Josef Hasner von Artha (1819–1892), oftalmolog, univerzitní profesor a politik německé národnosti, zasedal v šedesátých letech 19. století jako poslanec v *Českém zemském sněmu*. Roku 1842 se stal na pražské univerzitě doktorem všeobecného lékařství a v následujícím roce zahájil praxi. Od roku 1848 byl docentem a o čtyři roky později mimořádným profesorem pražské univerzity. V letech 1853 a 1855 byl děkanem Lékařské fakulty pražské univerzity. O rok později byl ustanoven řádným profesorem očního lékařství. V akademickém roce 1874/1875 byl rektorem univerzity, od roku 1882 působil na Německé univerzitě v Praze. Sepsal řadu odborných studií, byl výborným pedagogem a proslul jako vynikající a vyhledávaný operátér.

⁸³ Václav Svatopluk Štulc (1814–1887), český spisovatel, překladatel a vlastenecký kněz, patřil mezi přední členy vyšehradské kapituly, zasazoval se o obnovení duchovního i historického významu pražského Vyšehradu. Finančně podporoval *České museum* a *Matici českou*. Psal básně, kázání, modlitby, životopisy svatých, biografie vlastenců, bajky, mravoučné, historické a vzdělávací texty, přispíval do řady českých časopisů, překládal z němčiny a polštiny. Redigoval *Blahověst* (1847 až 1862), kalendář *Poutník z Prahy* (1850 až 1864), *Besedy katolické* (1860) a *Pozor* (1861 až 1862). V roce 1863 byl jako vážený vyšehradský děkan pro vlastenecké a protihabsburské postoje odsouzen na dva měsíce do žaláře.

František Doucha (1810–1884), český katolický kněz, spisovatel, překladatel a bibliograf, je

Českou děkovnou mši doplnila hudba, kterou složil a předvedl Josef Krejčí.⁸⁴ Se zpěvy se připojili přední členové sboru pražského *Prozatímního divadla*.⁸⁵

Smetana na navrácení zraku reagoval dojemnou a hluboce osobní básní nazvanou *Vzkříšení dne 21. dubna 1857* [Y-82], v níž popsal pocit člověka, kterému byl navrácen zrak. Báseň dokládá Smetanovu hlubokou víru v Boha.⁸⁶

Smetanovi přátelé a žáci publikovali radostné básně, z nichž je patrné jak si Smetany vážili a jak byli šťastní, že se vrátí do běžného života, ke své výuce a psaní. Některé byly publikovány v denním tisku, některé vyšly jako samostatné tisky, některé byly předány Smetanovi v rukopisné podobě. Vojtěch Lešetický publikoval *Slovo, rčené na památku šťastné oční operace, jež na doktorovi a professorovi J. F. Smetanovi, na slovo vzatému spisovateli českém, dne 21. dubna 1857 vykonána byla* [Leš].⁸⁷

Na Smetanovo uzdravení reagoval i Boleslav Jablonský,⁸⁸ který v Krakově napsal báseň *Panu Jos. Fr. Smetanovi na zprávu o navrácení mu zraku od jeho ctitelův a přátel v Krakově 1857*.⁸⁹

Jablonský byl od roku 1847 správcem premonstrátského ženského kláštera Zwierzyniec (dnes část Krakova). Později se stal jeho proboštem. Byl Smetanovým dlouholetým přítelem, udržoval kontakt s Karlíkem, k němuž měl blízký vztah, jak ukazuje i jeho dopis z 22. června 1856, v němž vzpomíná též Smetanu:

považován za jednoho ze zakladatelů české literatury pro děti. Vydal přes osmdesát titulů pro mládež, většinou s výchovnou, mravoučnou a katechetickou tematikou. Překládal ze čtrnácti jazyků (např. výbor z *Božské komedie* a devět Shakespearových dramát). Sbíral lidové písně, spolupracoval s Josefem Jungmannem a Josefem Frantou Šumavským na tvorbě česko-německého slovníku, který byl roku 1851 vydán moderním pravopisem. Byl uznávaným znalcem lužické srbstiny, lužicko-srbské historie a literatury.

⁸⁴ Josef Krejčí (1821–1881), varhaník, hudební pedagog a skladatel varhanní a chrámové hudby, byl v letech 1849 až 1859 ředitelem minoritského kúru u sv. Jakuba v Praze, od roku 1858 ředitelem *Varhanické školy* v Praze a od roku 1866 ředitelem *Pražské konzervatoře*.

⁸⁵ Více viz [139].

⁸⁶ Báseň je uložena ve fondu [SJ]. Viz *P. Fr. Hromadník: Opis básní J. Fr. Smetany*, dokument č. 5935-83/23, a též *Opis Smetanových básní*, dokument č. 5943-83/31. Zásluhou Jaroslava Schiebla vyšla báseň [Y-82] roku 1890 v *Nových plzeňských novinách*.

⁸⁷ Slavnostní tisk je uložen v knihovně *Národního muzea* v Praze pod signaturou 67A00171/přív/66. Trístánkový rukopis německé verze Lešetického básně *Worte gesprochen zum Andenken an die glückliche Staroperation ...* je uložen ve fondu [JFS].

Viz též báseň Hugo Jana Nepomuka Karlíka, která je otištěna v článku [140].

Vojtěch Lešetický (1830–1908), učitel, básník, redaktor a propagátor včelařství, působil jako profesor a ředitel na školách v Pisku (1860 až 1870) a Hradci Králové (1870 až 1897). Byl velkým propagátorem dívčího školství, psal pedagogické spisy, sonety a vzdělávací články, redigoval knihy pro děti a mládež. Přispíval do různých českých časopisů, slovníků apod.

⁸⁸ Boleslav Jablonský (Karel Eugen Tupý, 1813–1881), katolický kněz, kanovník premonstrátského řádu příslušný do strahovského kláštera, byl obrozeným básníkem a národním buditelem.

⁸⁹ Báseň byla později otištěna ve sbírce *Básně Boleslava Jablonského*, 4. vydání, Jan Pospíšil, Praha, 1864, 418 stran, viz s. 355; 5. vydání, 1872, 448 stran, viz s. 369; 6. vydání, 1881, 389 stran, viz s. 320; 7. vydání, 1884, 389 stran, viz s. 320; 8. vydání, 1893, 389 stran, viz s. 320. První tři vydání vyšla před rokem 1857.

A poněvadž právě o starých časech mluvíme, připomínám sobě, jak jednou Váš i náš předrahý Smetana v Praze byl, jak jsem s ním příjemně ztrávil jeden dlouhý a předce krátký večer v jisté ryzočeské hospůdce, jak jsme s veselým srdcem poslouchali Vám dobře známou tamborskou píseň: Má zlatá Mařenko – já buben ty buben. – Ach, od toho času se velmi mnoho změnilo! Co dělá a jak se má ubohý Belizar? Pozdravujte ho odemně jak nejsrdečněji a těšte ho tam jak můžete. Přál bych mu z celého srdce, aby ještě ten Kosmos spatřil, který a kterého děje nám tak pěkně popisoval. Řekněte mu, že tu s Vojtíškem a Anničkou velmi často na něho zpomínáme, a kdyby mu Pánbůh znovu zrak navrátil, žeby to byla pro nás pravdivá slavnost. Pozdravujte též srdečně všechny ostatní Pány Bratry v Plzni, zvláště ty, s kterými jsem se snad viděl.

([Sj1], s. 421)

Belizar je narážka na Flavia Belisaria (505–565), byzantského politika a vojevůdce, který byl na konci života ve vykonstruovaném procesu odsouzen za údajné spiknutí proti císaři Justiniánovi (482–565). Byl zbaven všech hodností, titulů i majetku a za trest oslepen rozžhavenými jehlami. Vojtíškem je pak myšlen Vojtěch Václav Kuneš, premonstrát z Teplé, který byl tehdy adjunktem hvězdárny v Krakově.

Po návratu z pražského léčení připravili kolegové a studenti Smetanovi slavnostní uvítání, kterého se účastnili i plzeňští měšťané. Zazněla na něm oslavná báseň Hugo Jana Nepomuka Karlíka.⁹⁰

Na podzim roku 1857 oznámil časopis *Lumír*, že se do tisku připravuje Smetanovo básnické dílo, které vytvářel v čase slepoty pomocí olůvka a dřevěného pravitka. Na opakovanou domluvu a přání svých přátel se prý odhodlal připravit výbor z této poezie a uveřejnit jej pod názvem *Dumky slepého pěvce*. Z tohoto plánu z neznámých důvodů sešlo. Lze jen spekulovat, zda na zásah cenzury nebo pro nedostatek finančních prostředků. Za Smetanova života žádná jeho básnická sbírka nevyšla. Většina jeho poezie zůstala v rukopisech.

Časopis *Lumír* otiskl roku 1857 Smetanovy básně *Hazardní hra* a *Hvězdář* [Y-59], které Smetana sepsal před operací pravého oka a v nichž vylíčil pocity slepce. Ocitujme celou báseň *Hazardní hra*, abychom pochopili, jaké dilema před operací řešil ([Y-59], s. 956–957):

*Mám ho vsadit, čili nemám, / poslední ten peníz svůj?
Darmo dobré rady hledám, / Svatá Panno, při mně stůj!*

*Vyhraju-li, hojnou sice / budu míti náhradu;
vrátí se mi polovice / ztraceného pokladu.*

*Prohrám-li pak, potom běda, / žebrák nejbídnější jsem;
ani almužny mi nedá / svět pokrče ramenem.*

⁹⁰ Viz [140].

*Život můj pak tma jen čirá, / ztracen pro mne bílý den,
předsín hrobu na mne zírá, / do ní budu uvržen.*

*A tam musím ve tmách dlíti / s mrtvolami zazděný,
cítit se už mrtvým býti, / za živa jsa pohřbený.*

*Sázka velká; žádné štěstí! / Těžká ruka osudu!
Raději chci nouzi nésti, / hráti více nebudu.*

Dnes lze jen spekulovat, jaké Smetanovy básně měla sbírka obsahovat. Mohlo se jednat o tesklivou lyriku z doby jeho slepoty. V úvahu přicházejí například básně *Mucha* (v níž prosí malou mušku, aby mu darovala jedno ze svých tisíců malých oček), *Karlu Vinařickému* (reakce na úplné oslepnutí), *Věrná družka* (v níž líčí samotu jako svoji pozornou i žárlivou milenkou), *Pokání* (ztráta zraku jako zkouška osudu), *Strašidlo* (v níž sebe líčí jako strašidlo, před nímž lidé prchají), *Chřestýš* (boj se slepotou), *Hvězdář a Hazardní hra*.⁹¹ V úvahu by přicházela i báseň *Památce otce mého*, v níž vzpomíná na svého zemřelého otce, rodný kraj, opěvuje krásy přírody a práci zahradníka, kritizuje učencův život, který je odtržený od přírody a jejích prostých darů.⁹² Tyto teskné básně by pravděpodobně cenzura nezamítla, jsou totiž plné osobního smutku a bolesti. Například v básni *Věrná družka* můžeme číst tato slova:

*Rádi byste také znali / družku mého života?
Byste dlouho nehádali, / povím, jest to: Samota.*

Cenzura by pravděpodobně připustila i poezii opěvující krásy přírody a obyčejné radosti života, například *Kapka vody* a *Polka*.⁹³ Rozverný charakter měla delší báseň *Česká beseda*,⁹⁴ v níž Smetana mistrně podal charakteristiku povah, díla i slabostí již zemřelých předních českých vlastenců, které dobře znal – A. Štrobach, J. S. Presl, K. Havlíček Borovský, J. J. Marek, J. V. Sedláček, J. J. Kalina, V. Nejedlý, J. Nejedlý, J. P. Koubek, J. Kollár, L. Štúr, F. L. Čelakovský, J. K. Tyl a F. J. Rubeš.⁹⁵ Humor a vtip se objevily v básni *Geologické početí*, v níž byl nastíněn vývoj země.⁹⁶

⁹¹ Viz [Y-107], s. 32–33, 33–35, 47–48, 69–70, 132, 154–155, 169–170, 176–177.

⁹² Báseň vyšla poprvé roku 1889 – Nové plzeňské noviny 1(1889), č. 2 z 5. 1., s. 1. Viz též [Y-107], s. 49–52.

⁹³ Viz [Y-107], s. 67, 136–137.

⁹⁴ Viz [Y-107], s. 141–154. Úryvek z básně viz též [Y-116].

⁹⁵ Antonín Štrobach (Štrobach, 1814–1856), právník a politik, byl v revolučním roce 1848 vůdcem českých říšských poslanců a krátce též purkmistrem Prahy. Znal výborně moderní jazyky, přispíval do různých českých časopisů. Byl považován za spravedlivého soudce a charakterního politika. Roku 1853 byl zbaven místa pro neshody s vídeňskou vládou, příčinou byl rozsudek v procesu o urážce císaře Františka Josefa I. Krátce poté si založil úspěšnou advokátní praxi.

František Jaromír Rubeš (1814–1853), právník, spisovatel a básník, sepsal několik divadelních her a humoresek, slavné se staly jeho deklamovánky a povídky. Přispíval do různých českých časopisů.

⁹⁶ Viz [Y-107], s. 42–44.

17. Výuka v letech 1857 až 1861

Po úspěšné oční operaci začal Smetana ve školním roce 1857/1858 opět vyučovat. V prvním pololetí měl jen devět hodin fyziky, ve druhém již jedenáct; úvazek mu byl na radu lékařů jen opatrně navyšován.⁹⁷ Po nástupu do výuky mu byl přidělen plat ve výši 600 zlatých ročně (580 zlatých základní plat a 20 zlatých příplatek), takže si opět mohl dovolit kupovat více knih, časopisů a v prázdninových časech cestovat.⁹⁸

Smetana byl opět mezi studenty. Byl šťastný, že může po dlouhých čtyřech letech opět učit, číst, psát a pracovat. Neměl však již tolik sil, jeho zdraví se zhoršovalo. Politická atmosféra byla i nadále neradostná, ke Smetanově psychické pohodě to nepřispívalo. Vedení gymnázia naštěstí respektovalo, že již nebude mít plný úvazek (18 až 20 hodin týdně). Přesto mu byl ponechán plný plat.

Roku 1858 Smetana dostal těžký zápal plic, který ho značně oslabil.⁹⁹ Pečovali o něho lékaři Brož a Bloch a sestra Marie Rückaufová. Z této doby je patrně jeho teskná báseň *Loučení* – loučil se s přáteli. Zápal plic bylo tehdy vážné onemocnění, léčba byla velmi obtížná a její výsledek nejistý.¹⁰⁰

Po uzdravení Smetana opět vyučoval a pracoval. Ve školním roce 1858/1859 přednášel fyziku a přírodopis, týdně měl 11 hodin.¹⁰¹

O prázdninách roku 1859 navštívil Karla Aloise Vinařického a Filipa Čermáka; v jejich přátelské společnosti opět nabyt trochu sil a optimismu.

V březnu 1860 Smetanu výrazně potěšili studenti, kteří na jeho svátek (19. březen) připravili podvečerní dostaveníčko pod okny jeho bytu, zazpívali mu české písně a předali dvě oslavné básně v krásné rukopisné úpravě a bohatě zdobených deskách. Opět se ukázalo, jak studenti Smetanu ctili a zbožňovali pro jeho milou povahu a širokou vzdělanost.¹⁰²

Od školního roku 1860/1861 měl Smetana 13 hodin týdně, vyučoval jak fyziku tak přírodopis.¹⁰³ Začal se však obávat, aby nepřišel o zrak, neboť právě

⁹⁷ Viz *Jahresbericht des k. k. Gymnasiums zu Pilsen für das Schuljahr 1857–1858*, Pilsen, 1858, s. 47. Viz též *Ausweis des Personal=Standes an der öffentlichen Gymnasien ...* za školní rok 1857 a 1858, [NSG], karton č. 1562. Viz též kronika školy *Res gestae anni 1808* ([NSG], inv. č. 13d27), s. 144.

⁹⁸ Kronika školy *Res gestae anni 1808* ([NSG], inv. č. 13d27) se o Smetanovi jako řádném členu profesorského sboru zmiňuje od roku 1858; vyučuje fyziku a pobírá plat 600 zlatých (viz s. 144). Od roku 1859, po provedení regulaci odměn, Smetanovi náleželo 630 zlatých (viz s. 170). Na s. 151 je poznamenáno, že Smetana a další profesori dostávají od Plzně tzv. deputátní dřevo na vytápění bytů.

⁹⁹ Viz Smetanův stručný životopis ve fondu [SJ], dokument č. 5951-83/39.

¹⁰⁰ Báseň je uložena ve fondu [SJ]. Viz též *P. Fr. Hromadník: Opis básní J. Fr. Smetany*, dokument č. 5935-83/23, a též *Opis Smetanových básní*, dokument č. 5943-83/31.

¹⁰¹ Viz *Jahresbericht des k. k. Gymnasiums zu Pilsen für das Schuljahr 1859*, Pilsen, 1859, s. 26. Viz též kronika školy *Res gestae anni 1808*, [NSG], inv. č. 13d27, s. 170 a 173.

¹⁰² Viz [Sey], s. 123.

¹⁰³ Viz *Jahresbericht des k. k. Gymnasiums zu Pilsen für das Schuljahr 1861*, Pilsen, 1861,

oko nebylo úplně spolehlivé a musel je šetřit. Prý začal uvažovat o odchodu na odpočinek.¹⁰⁴

Roku 1860 si Smetana do sešitku s básněmi připsal k básni *Hazardní hra*, v níž roku 1857 vyjádřil své obavy z oční operace, tento dovětek:

Hrál jsem sice opět, a bohudíky, šťastně jsem vyhrál; nevím však, zdali výhra až ku konci dostačí, an se již značně ztenčuje. ([Y-107], s. 177)

18. Riegrův slovník naučný

V letech 1858 až 1861 Smetana spolupracoval s redakcí připravující vydání Riegrova *Slovníku naučného* [RSN].

Slovník vycházel v letech 1860 až 1874 zásluhou redaktora Františka Ladislava Riegra a později Jakuba Josefa Dominika Malého. Redakce usilovně pracovala od roku 1858, práci ukončila roku 1873 vydáním 10. dílu s hesly z konce abecedy (W–Ž) a doplňky a o rok později 11. dílu s dalšími doplňky. Během celých patnácti let musela redakce překonávat hmotné problémy, osobní útoky, nevráživost, rozpad kolektivu, línost autorů jednotlivých hesel, problémy s tiskem, knihkupci i odběrateli. Jednalo se o úctyhodné dílo ochotných a pracovitých dobrovolníků, kteří za svoji práci nedostávali žádné honoráře. Roku 1890 ještě vydali 12. díl *Doplňky a opravy*.

Smetana se podílel na přípravě hesel pro první a druhý díl, podepisoval je zkratkou Sa.¹⁰⁵

Smetanovu uvážlivou práci na slovníku dokládá jeho dopis z 23. června 1858, který adresoval Antonínu Mayerovi.¹⁰⁶ Nejprve se omlouval, že reaguje s velkým zpožděním, neboť se zotavuje z dlouhého zápalu plic. Potvrzoval, že obdržel na lístku návrh 56 fyzikálních hesel, která měl zpracovat pro oddíl A–D. Zlobil se, že se nepočítá s fyzikou pro další díly. V takovém případě nechtěl na slovníku pracovat. Pravděpodobně došlo k nedorozumění, protože mu byla zaslána jen první část hesel. Smetana měl tři podmínky – fyzikální hesla budou zahrnuta do všech dílů slovníku, přál si, aby mohl některá z navržených hesel vyloučit (nepatřila podle jeho názoru do fyziky) a aby některá zapomenutá, a podle něho zásadní hesla, mohl doplnit. Současně žádal, aby se nemusel vázat na požadovaný počet řádků, neboť někde jich bude třeba méně, jinde více. Za těchto podmínek byl ochoten se práce na slovníku účastnit. Chtěl také vědět, zda součástí hesel budou i obrázky, náčrtý a schémata. Prosil o brzkou odpověď,

s. 11. Viz též výkazy *Ausweis des Personal=Standes an der öffentlichen Gymnasien ...* za školní roky 1859 a 1860, [NSG], karton č. 1562. Viz též kronika školy *Res gestae anni 1808*, [NSG], inv. č. 13d27, s. 176.

¹⁰⁴ Viz [Fe5], s. 48.

¹⁰⁵ Viz *Příspěvatelé a jejich známky*, nestránkovaný úvod, in [RSN], 1. díl.

¹⁰⁶ Antonín Mayer, středoškolský profesor na pražské reálce, se účastnil prací na přípravě slovníku; hesla podepisoval zkratkou Mj.

aby mohl začít na výběru hesel a na vlastních textech pracovat. V dopise odmítl 13 z 56 hesel a navrhl nových 20.¹⁰⁷

Situace se rychle vyjasnila a Smetana se pustil do práce. Vzhledem k problémům se zrakem a nedostatku sil sepsal jen hesla *Aequatoriální projekce, Aequinoctiální proud, Aldebaran, Almagest, Anorthoskop, Argand, Atmosferický, Baterie elektrická, galvanická a magnetická, Blesk, Bouřka, Brejle* [Y-61], *Calorimeter, Cyanometer* a *Čočka optická* [Y-62]. Jak je patrné, jednalo se o hesla z fyziky a astronomie. Hesla otištěná v prvním díle Smetana ještě spatřil, hesla ze druhého dílu již ve vytištěné verzi neviděl. Uveďme pro zajímavost znění hesla *Aldebaran*:

Aldebaran jest hvězda stálice první velikosti v souhvězdí býka (oko býka) ve skupení Hyádek. od rovníka k S. 16 stupňů, od bodu rovnodenního k V. 66 stupňů vzdálena, aneb jak se to astronomicky vyjadřuje: úchylnka A. je +16°, rovnovýstup 66°.

Pro naučný slovník Smetana pracoval nejenom jako autor. Snažil se na Plzeňsku mezi svými kolegy, studenty a učiteli zajistit pro slovník odběratele. V prvním dílu byl otištěn *Seznam odběratelů Slovníku naučného dle zemí a míst při ukončení dílu prvního na počátku září 1860* – v Praze bylo 1158 odběratelů, v Hradci Králové 263, ve Vídni 178, v Brně 156, v Českých Budějovicích 154, v Jičíně 124, v Olomouci 121, v Klatovech 87 a v Plzni 83. Větší zájem byl ve městech, kde sídlily školy, učené spolky a větší knihkupci.

19. Smrt Václava Klimenta Klicpery

Dne 17. září 1859 zemřel Václav Kliment Klicpera, s nímž Smetanu pojilo celoživotní přátelství. Dokládají to následující slova:

O vřelém přátelství mezi jmenovanými muži píše sám Smetana následovně na jednom místě pozůstalých svých spisů (posud v rukopise se nalézajících): „Těšil jsem se v čas letošních prázdnin navštívit Prahu, a mezi jinými přátely chtěl jsem navštívit zvláště velectěného Klicperu, když mne smutná zpráva v novinách o jeho smrti překvapila. Nemoha již téhož dne odejeti, šel jsem s několika přátely, Emlerem a profesorem Ningrem, který právě v Plzni přítomen byl, na hřbitov k svatému Mikuláši, jako ku pohřbu jeho, kdežto jsme se za něho srdečně pomodlili. Druhého dne odebral jsem se do Prahy, ale ku pohřbu jsem více nepřišel, nýbrž k rekviem u sv. Štěpána, které se konalo 19. září 1859. Konal je důstojný pan Bedřich Sokol, bývalý prefekt gymnasia královehradeckého, prefekt i kolega Klicperův, kterýž r. 1819 do Králového Hradce za profesora přišel, kdežto jsem právě v druhé humanitní třídě posledním rokem studoval. Proto a že jsem vždy prvním tak nazvaným premiantem byl, nazývám se „prvním žákem Klicperovým“, jenž mne vždy za to uznával a přátelsky mi nakloněn byl. Nikdy nezapomenu na jeho o mne péči, na jeho srdečnou soustrast, když jsem oslepl. Bylo to r. 1852, když jsem jarního

¹⁰⁷ Smetanův dopis Mayerovi je otištěn v [Š1], s. 20–21, a v [Š6], s. 530.

času s ním a několika přátely v okolí pražském na blízku květučích sadů se procházel. Všichni obdivovali krásu jedné květučí třešně, já pak jsem jí neviděl. „Ubohý Smetana,“ pravil s pláčem paní své, „on již tu krásnou třešni nevidí!“ Téhož roku přišel co školní rada k maturitní zkoušce do Plzně, kterouž jsem tenkrát z fyziky měl. Jsa hospodou u Waldeku, když jedenkrát tam v zahradě seděl a mne přicházejícího spatřil, pravil k Emlerovi s ním sedícímu: „Tam přichází Smetana, jděte mu naproti, on chudák už nevidí.“ Já přijda pravil jsem ku kollegovi Desoldovi, jenž s ním tiše hovořil: „Mluvte hlasitěji, on chudák již neslyší,“ neboť dobře nedoslýchal, což pak všeobecný smích způsobilo. Když jsem po první nešťastné operaci r. 1854 levé oko ztratil, byla žalost jeho veliká: tím větší ale radost, když mne po druhé šťastné operaci r. 1857 ve všeobecné nemocnici navštívil a já tiše přicházejícího poznal. Na mé zvolání: „Drahý Klicpero!“ polily slzy mužné jeho líce.“ ([162], s. 310–311)¹⁰⁸

Na odchod přítele reagoval Smetana dojemnou básní *Památce Václava Klementa Klicpery, zesnulého 17. září 1859* [Y-93]. Vyšla česky až roku 1898 v německy psaném fejetonu *Smetana und Klicpera* otištěném v novinách *Pilsner Reform*.¹⁰⁹ Za básní následoval popis výše uvedených setkání nemocného Smetany a Klicpery. V pokračování fejetonu byla uvedena báseň *Shledání* [Y-94],¹¹⁰ připomínající významné české vlastence (Marek, Nejedlý, Čelakovský, Kollár, Tyl, Klicpera, Sedláček atd.), kteří se fiktivně setkávají posmrtně na besedě v restauraci, veselí se, slaví, hodují a diskutují. Poslední dvě sloky byly vyčárkované, neboť je nebylo možno s ohledem na tiskový zákon uveřejnit. Byly totiž ostrou kritikou nedodržování ministerského nařízení z roku 1859, které vyhlášovalo, že němčina již nemusí být na gymnáziích jediným vyučovacím jazykem. Nové závěrečné znění básně se objevilo až roku 1905 (viz [Y-107], s. 186):

*Vždy se hlásá, žeť Rakousko / veleříše německá,
každý, kdo k ní přináleží, / že jen Němcem býti má.*

*Thun vydal, že nemusí se / učit pouze němčinou,
školní radové však praví, / že to prázdná slova jsou.*

*Kdo se drží slova vlády, / ten se musí trestu bát,
kdo mu činy odporuje, / ten obdrží za to rád.*

*„Toť hanebná perfidie,“ / zvolá sboru horlivost,
„ten stát musí zahynouti, / z něhož zmizí poctivost.“*

Rovněž vydání z roku 1905 bylo postiženo cenzurou, neboť byly vynechány tyto verše (viz [Y-94], s. 2):

*Zákon sice ustanovil, / šetřit každou národnost,
slovům ale odporuje / zjevná k Němcům náklonnost.*

¹⁰⁸ Stejná historika je uvedena i v [203], s. 1–2.

¹⁰⁹ Viz též [Y-107], s. 181–183.

Vydávání Smetanových básní ještě na konci 19. a na počátku 20. století nebylo jednoduché. To byl asi jeden z důvodů, proč Hynek Schiebl nesplnil svůj slib a Smetanovu poezii nevydal. Pokud by totiž dodržel tiskový zákon a respektoval případné cenzurní zásady, vydal by značně okleštěnou sbírku, kde by řada básní chyběla a jiné by obsahovaly vytečkovaná místa.

20. Čítanka Jana Nepomuka Sýkory

Smetana nezapomínal ani na své plzeňské přátele a spolupracovníky. Roku 1845 zemřel v Plzni učitel německé hlavní školy Jan Nepomuk Sýkora, velký vlastenec a autor učebnic.¹¹¹ Smetana publikoval v *Květech* krátký Sýkorův nekrolog nazvaný *Z Plzně. Dne 2. září zemřel v Plzni pan Jan Nepomuk Sýkora* [Y-35], v němž připomněl jeho pedagogické působení v Plzni. O Sýkorově přístupu k výuce napsal:

... nahlížeje škodlivost obyčejného papouškování dítek českých w němčině, snažil se zvláště o to, aby žákům swým předměty přednášené netoliko do paměti wštěpowal, ale wýkladem českým také srozumitelné učinil. K tomu konci sepsal také rozličné pomůcky mládeži k prwnímu se cvičení w jazyku českém i německém přiměřené, jako: krátkou mluwnici německou pro Čechy, českou pro Němce se zvláštní čítankou, wýtah z mluwnice německé, úwod ku čtení a prawopisu, z nichž některé opětowaných wydání došly. ([Y-35], s. 435)

O pár let později se Sýkorova dcera Anna dostala do finančních problémů a požádala Smetanu, aby jí pomohl s novým vydáním otcovy čítanky, jejíž rukopis byl u nakladatele Jana Hostivíta Pospíšila. Smetana 10. července 1852 Pospíšilovi napsal a požádal o vydání čítanky a případnou Pospíšilovu finanční výpomoc Sýkorově dceři.¹¹²

Netušíme, která Sýkorova učebnice měla být roku 1852 podpořena. Víme však, že Smetanova podpora trvala až do roku 1859, kdy vyšlo 3. vydání Sýkorovy čítanky *Klíček českého i německého jazyka*.¹¹³ Jednalo se o mluvnickou příručku doplněnou česko-německou čítankou. Měla usnadnit Čechům i Němcům, aby se snadněji naučili oba zemské jazyky. Její vydání připravil Smetana obětavě k tisku v době, kdy se mu navrátil zrak.

21. Výročí Friedricha Schillera

Roku 1859 Smetana s nadšením přivítal oslavu stého výročí narození německého básníka Friedricha Schillera, které se v Plzni konaly 10. listopadu 1859. Před budovou gymnázia nejprve zapěl pěvecký sbor *Ode an die Freude*, tj. *Ódu na radost*, kterou Schiller sepsal v létě roku 1785 jako oslavu přátelství

¹¹¹ O Sýkorovi je pojednáno v kapitole věnované Sedláčkovi a české triviální škole v Plzni v druhém svazku této monografie.

¹¹² Smetanův dopis je uložen ve fondu [JHP].

¹¹³ Třetí přepracované vydání, Jan Pospíšil, Praha, 1859, 109 stran.

mezi lidmi. Roku 1824 ji zhudebnil Ludwig van Beethoven (1770–1827) jako závěrečnou větu své proslulé *Deváté symfonie*.¹¹⁴ Před domem, který byl mylně považován za místo Valdštejnova plzeňského pobytu, přednesl sbor českou kantátu, jejíž text *K stoleté památce Friedricha Schillera*¹¹⁵ složil Smetana na Schillerovu počest. Napsal ji na výslovné přání krajského hejtmana Karla Viktora Hansgirga (1823–1877). Některým Plzeňanům se však nezavděčil, jak sám poznamenal:

... Vytýkáno mi bylo pro tuto píseň s jedné strany, že jsem se velebením německého básníka prohřešil proti národnosti české, a s jiné strany, že jsem co katolický duchovní se opovážil přispěti k úctě protestanta. Na první výtku odpovídám, že národnost naše, zvláště pak vážnost její v očích cizonárodních více utrpí surovým pohrdáním, nežli rozumným uznáním výtečnicků jejich, a na druhou, že zde na vyznání náboženské tolik váhy klásti se může, jako při chvále Virgila a Homéra. ([Y-107], s. 187)

I v tomto případě se Smetana ukázal jako demokrat, odmítal být jak fanatickým českým vlastencem, tak fanatickým katolíkem. Na první místo stavěl rozum a spravedlivé hodnocení. Uměl ocenit význam lidí bez ohledu na jejich národnost a víru.

22. Karlíkův odchod z Plzně

Na přelomu padesátých a šedesátých let Smetana z řady důvodů propadal pesimismu. Jeho zdravotní stav se zhoršoval. Jeho smutek narostl poté, co na přelomu července a srpna roku 1860 odešel z Plzně na faru do obce Úherce jeho věrný přítel Hugo Jan Nepomuk Karlík. Smetana na odchod reagoval básní *Nejmilejšímu příteli Hugonovi Karlíkovi, při odchodu jeho z Plzně na faru do Úherce*,¹¹⁶ v níž se vřele rozloučil se svým blízkým kolegou a popřál mu dostatek inspirací k jeho další spisovatelské práci. Zároveň si v ní mírně ironicky povzdechl nad nevděčnou a náročnou prací učitele ([Y-107], s. 192):

*Na zvoneček školní dbáti / a špinavé prádlo práti
žákův děle nemusíš: / dvojek, prvních, eminencí,
katalogů, konferencí / hnusnost více nezkusíš.*

*A tak budeš v duchu míru / vzdálen od školního víru
žíti v klidné tichosti, / s úsměvem se na svět dívat,
v bázni boží vždy požívat / blahé spokojenosti.*

¹¹⁴ V roce 1972 se *Óda na radost* stala oficiální hymnou *Rady Evropy*, o třináct let později hymnou *Evropské unie*; používá se však jen instrumentální verze, kterou připravil Herbert von Karajan (1908–1989), proslulý dirigent rakouského původu.

¹¹⁵ Viz [Y-107], s. 187–188.

¹¹⁶ Viz [Y-107], s. 191–192.

